

Az új világlátvány

Nyitány

A szemlélő – immár újra tudjuk – nem választható el a szemlélttől. És fordítva. Ezért a szemlélő nem gondolhatja, hogy csak a szemlélt – tőle független – eddigi világlátványaira építhet. Csak három dolgot nem tudunk: a szemléltöt, a szemléltet és kettőjük viszonyát. (Ha pontosak akarnánk lenni, azt kellene mondani: három dolgot/nemdolgot nemtudunk/tudunk: a szemléltöt/nem szemléltöt, a szemléltet/nem szemléltet és mindezek számtalan dimenziójú kölcsönhatásait/kölcsönnemhatásait.) Ez már a korábbi gondolkodások szerint úgy sem érthető. Semmi baj, mert most is tartunk: értünk/nemértünk. De a feladat elkerülhetetlen: a három dolog jobb megértése miatt kiugrunk a végtelenbe, mintha egy űrhajóból szándékosan zuhannánk ki. Vagy eddig is ott voltunk, csak külső mozgásterünket másnak ítéltük.

A tárgy/nemtárgy szükségképpen ugyanaz, az eltérő válaszkísérletek ugyanarra irányulnak. Semmi sem indokolja, hogy a vallást, a tudományt, a kivételes egyéni tudatot elválasszuk egymástól. A módszer, a műfaj, a fogalomkészlet, a nyelv ugyanarról beszél/nembeszél.

Vissza az egészhez, az egész minden egymással is viaskodó világlátványaihoz, valóságcsatornáihoz.

Bevezetés (a megértés első szintjének előkészítése)

Személyes szabadságunk – reméljük - *nem terhelt* a világállapottól és a világtudománytól. A valósághoz és ezen belül a világhoz való első hozzányúlás nálunk mindeneke előtt az *előretékintésen* alapszik, amely persze közel sem mentes a világ állapotától és a világ tudományától. Az előretékintés természetesen az érzés gazdagságának kifejtését is lehetővé teszi. Hamarább van *új vízió*, mint új elmélet.

Azért *nem lehetünk* hivatásos filozófusok, mert a filozófia tudományának játékszabályai és státuszai nem kötnek minket, s így a filozófia belső változás-sorozataiba – az adott szellemtörténeti ponton - sem kötelező belépünk. Azért *nem lehetünk* pszichológusok, mert a szakma önfejlődése és belső dilemmarendszere nem korlátozza gondolati mozgásrendszerünket és elkerülhetjük a pszichológiai világképek közötti választás kényszerét. Azért *nem lehetünk* szociológusok, noha ilyen egyetemi diplomát szereztünk, mert nem a létező társadalomelméletekből indulunk ki, és semmi sem inspirál minket arra, hogy éppen ott folytassuk a társadalomról való gondolkodást, ahol a kitűnő elődök és kortársak járnak. Noha bent vagyunk, mégis *kívülről* jövünk. A kívülről jövés állapotát erősíti, hogy egyszerre ástuk be magunkat több tudományágba, de csak azért, hogy a tudomány legfrissebb megértéseivel *kontrolláljuk* saját hipotéziseinket. Nem azt találjuk feladatnak, hogy *átvegyünk* kész kategóriákat, vagy meglévő fogalmakat tovább pontosítsunk, de minden új fogalmat igyekszünk kíméletlenül alávetni legalább két-három, egymástól is eltérő tudományág vizsgálatának. Nem akarunk tudósok lenni, de elfogadjuk, ha annak tartanak minket; nem ez a kérdés ugyan is.

Nem ott vagyunk, ahol sokan vannak, és *nem ott akarunk lenni*, ahova sokan törekednek, de ez nem azért van így, mert különbözni akarunk, csak már nincs arra időnk-energiánk

¹ Varga Csaba szociológus, címzetes egyetemi docens, a Stratégiakutató Intézet elnöke

(akkor se, ha esetleg akarnánk), hogy a hagyományos szellemépület és tudáskarrier építésével törődjek. Az új helyzetem nem más, mint egy új típusú szabadság. Örülünk, hogy a szellemi életben, s ezen belül a tudományos életben mélyen benne élünk, de az nem izgat minket, ha itt megkérdőjelezzik a helyünket, mert a tudományok *határterületeinek tudását* is igyekszünk befogadni.

A valóság természetesen nem a tudományágak parcellái szerint folytatja létezését, és ezért nem tehetünk mást, minthogy jobban foglalkoztat minket a meglehetősen homályos valóság, mint bármelyik tudástömb – szintén homályos - aktuális beszédmódja. Nem építünk kerek vagy totális gondolati rendszert, mint ahogy azt sem fogadjuk el, hogy a rendszerépítés eleve lehetetlen. Megszabadultunk a legnehezebb szellemi fogságból: *a vagy-vagyok örületes kényszereitől*. Nem úgy gondolkozunk, hogy valamilyen legitimnek tartott, bevett szellemi főirány szerint kellene szűkítenünk a világlátvány felrajzolását. Nem választunk anyagi és szellemi (nemanyagi) kiindulópontok, nem döntünk metafizikai vagy nem-metafizikai álláspontok között, s ráadásul még az sem igaz, hogy valamikor mégsem voksolunk majd valamelyik “vagy” mellett.

Nem szeretnénk abban a szerepben sem tündökölni, hogy karakteresen kívül vagyunk, hiszen a belül lévőktől folyamatosan tanulunk. Az egyszerű helyzet megjelölés az, hogy *belül létezőnk, de kint vagyunk*.

Nem szeretnénk azt sem hinni, hogy aki kívülről jött, mondjuk kezdve Jakob Böhmetől Albert Einsteinig, az eleve garantáltan az *emberi gondolkodás megújítója vagy nagy rendezője*, de ugyanakkor nem tartjuk kizártnak, hogy az valószínűleg sok új felismerés megértését teszi lehetővé, ha valaki nem terhelt a világállapottól és a tudásvilágtól. Ha az ember nem (vagy nem teljesen) foglya a *korszelleme*nek, saját százada (esetünkben századai) *kulturális befolyásának*, a tudástörténelem nem teszi lehetővé, hogy előre vagy hátra nézve a jelenben, a jövőben vagy a múltban alapvető összefüggéseket másképpen lásson, s ezért beismerjen tudományos tévedéseket, vagy csak egészen *új hipotézisekkel* álljon elő. Minden új, korszakalkotó tudományos eredmény az előző korszakalkotó felismerés cáfolata vagy továbbgondolása.

Nekünk személyes szerencsénk, hogy folyamatosan *paradigmarengető korszakban*² élünk, s feltehetően magunk is ennek a korszaknak egyik, sajátos fejleményei – és egyben ösztönzői - vagyunk. Ma egy *felfoghatatlanul új korszallem* építése folyik, ami legkésőbb ötven-száz év múlva újra meghaladottá válik, s most legfeljebb abban bizakodhatunk, hogy az új korszallem *formájában-típusában* is más lesz, és ezért természetesen tekinti önmaga folyamatos cáfolatát, korrigálását. Ma például terjed az a felismerés, hogy bolygónkon az emberiség fejlődése nem lineáris, mert mintegy 14-11 (vagy több) ezer évvel ezelőtt számos jel szerint egy nagyon fejlett civilizáció és kultúra már elpusztult, aminek közismert, metaforikus neve Atlantisz. Ebből azonban logikailag az is következik, hogy akár az atlantiszi korszak előtt is lehetett akár több – a huszadik század végi civilizációhoz hasonlóan - magas vagy magasabb tudású időszak. *Atlantiszok* állnak tehát mögöttünk, s akkor nem kizárt, hogy magunk is *Atlantiszok* leszünk?

Ne féljünk feltenni logikus kérdéseket. A mai, hivatalos korszallem szerint egyetlen Atlantisz sem volt, de holnap már hátrább mehetünk az időben, és akár következő Atlantiszokra vetülhet fény? Nekünk sincs tehát más dolgunk, mint a korszallem határain újra és újra kedvesen *átballagjunk és kérdezzünk*. Az aktuális feladat: *a megértéshorizont minden irányú és dimenziójú tágítása*.

A *stratégiai feladatot* pedig magunk is szeretnénk megérteni, amire a jelenlegi szövegírás (mindenkor ideiglenes) végére³ jutunk. Harminc évet remélünk még ehhez.

² Lásd erről bővebben: Ziauddin Sardar: Thomas Kuhn és a tudomány-háborúk (Alexandra, 2003)

³ A szöveg publikált változata egy ideiglenes szövegállapotot tükröz, amelyet a megjelenés után is folyamatosan továbbírok és átírok.

1. Előzetes megközelítések (az alapkategóriákról)

A világlátvány *nem világkép* és *nem világlátomás*; a világkép határozottabb, egyértelműbb látványt sugall, mintha pontosan vagy majdnem pontosan tudnánk, hogy milyen a világ, sőt átfogóbb kategóriával a valóság⁴, a *világlátomás* pedig már nem a világról mond hipotéziseket, hanem inkább látomásos képet közöl a világjövőről. A világlátvány ugyanakkor nem világlátványosság, semmi köze a világlátványt elfedő, vagy a világképet eltorzító színes-hamis világutánzatokhoz. A világlátványban a világ szó értelme nem több és nem kevesebb, mint az, hogy *a mi világunkból* látható *valóságvilág*. A nézés vagy a tekintet egy utazást fejez ki: út tőlünk a látott világlátványig, és ideális esetben azon túl a *valóságlátványig*.

Hosszan gondolkodtunk, melyik lenne a *legtalálőbb fogalom*. A világlátványt azért is választottuk, mert talán egy kicsit semleges, mert ez “csak” *egy nézet* az elénk tárulkozó világról. Független a nézőtől, meg nem is függ. Semleges, mert nem szubjektív filozófia eredménye, miközben nem semleges, mert az *egységtársadalom*⁵ szellemi előkészítésére törekszik. Természetesen a világnézet kategóriájáról tartózkodtunk, mert azt nem gondoltuk, hogy készen lehetnénk egy komplex filozófiai rendszer felvázolására. Ennek a tartózkodásnak viszont nem az az indoklása, hogy a posztmodern kor utáni – újabb és ezért nem ismeretlen – dezorientáció világában kizártnak tartjuk az egységes elméletalkotást. Éppen ellenkezőleg a nagyon aktuális, kívánt dezorientáció (értsd: idolum-rombolás) már markánsan készítheti elő az új – *integrált - metafizológiát*.

Nevezzük meg azt, ami *van*, avagy a létezés a maga sokrétűségében, teljességében. A “*van*”-ra vonatkozó fogalmak tárháza kimeríthetetlen. Ha a *van* minden létező/nemlétező korlátlan számú és minőségű rész s nemrész együttese, akkor ez a teljesség, hiányosság, kezdet nélküliség, befejezetlenség, rendezettség és rendezetlenség elmosza a *van* külső és belső határait-határtalanságait. A *van* megragadhatóbb, ha megjelöljük a két legfontosabb alapkategóriát, a *világot* és a *valóságot*. (Pontosabban: a valóság és a világ létezése a *van*.) A világra és a valóságra vonatkozó fogalomteóriák száma és értelme is – nagyon helyesen - végnélküli. Ebben a tanulmányunkban sajátos tartalmat adunk a két alapfogalomnak: a valóság (amihez mindig hozzátartozik a párja, a nemvalóság) a *végtelen totalitás*, minden létező és minden elképzelt, minden nemlétező és minden elképzeltetlen nemlétező, míg a világ (még ha hordozza is magában a végtelen totalitás érzetét) a *véges totalitás*, a mi világunkból nézett, az általunk látott világlátvány.

Elemezzük még azt, ami lesz, azaz a *jövőt*. A “*jövő*”-re vonatkozó fogalmak tárháza szintén kimeríthetetlen, de meglehetősen evidens, hogy a valóság jövője és a világ jövője nem ugyanaz. Ha – filozófiai értelemben - a *valóság* a végtelen totalitás, akkor ennek belső tartalmához tartozik – a jelen mellett – a múlt és a jövő is, s miután nem két- vagy háromdimenziós térben gondolkodunk, hanem *sokdimenziós téridőben*, ebből az következik, hogy a *valóság* alapvetően múlt és jövő tartományú és a két tartomány között szinte

⁴ Tanulmányunk központi fogalma: a *valóság*, amelynek része a *nemvalóság*. Evvel az Egész ködös kategóriáját is szeretnénk kiváltani. A valóságot a lét és a világ fogalmával szemben választottuk, mert a lét szó nyelvi üzenete – függetlenül filozófiatörténeti értelmétől – azt sugallja, hogy valaminek a léte, mi pedig éppen a valamit kívánjuk megnevezni, s a világ szó nyelvi-tartalmi lényege ugyanakkor homályos, megfoghatatlan és inkább szűkít, a természettudomány világra utal; ez utóbbit aztán a föld bolygó általános megnevezésére használjuk, hiszen a földön túl létező világra önálló szavunk, a világegyetem fogalma van. A valóság szociológiai kategóriájából így egyetemes filozófiai fogalom lett.

⁵ Az információs kort követő újabb globális világmodellt hívjuk egységtársadalomnak, amelynek részletes definícióját később adjuk meg. Előzetesen annyit, hogy egyaránt tartalmazza a földi civilizáció, a földi világ és a világegyetem, a természeti és szellemi világ, vagy a materiális és isteni valóság egységesülését. (lásd: Varga Csaba: Tudástársadalom és tudásregió. Kiss Endre – Varga Csaba: A legutolsó utolsó esély [Stratégiakutató Intézet, 2001]) 165 o.

megnevezhetetlen a villanásnyi jelen. Ha a *világ* “csak” véges totalitás és éppen az jellemzi, hogy jelenhez kötött, ennél fogva esetleges, átmeneti, s alapvetően strukturált, különösen akkor, ha a lokális világ szólal meg benne. A világ egyaránt áll globális, kontinentális, nemzeti, s lokális világokból, ami a jövőre vonatkoztatva azt jelenti, hogy szintén egyaránt vannak *globális*, és például *lokális jövővilágok*; itt annyi kitérést kell tennünk, hogy érdemes megkülönböztetnünk személyes és társadalmi jövővilágokat.

A modernitás végének filozófiája abból az euroatlanti alapélményből indul ki, hogy a lokális világában az egyes ember – úgy tűnik – hosszú időre elvesztette az otthonosság élményét, és ezért *hátborzongató idegenségről* beszélhetünk csak.⁶ A hátborzongató idegenség létállapotából azonban nem születhet új világlátvány, mert ebben a kint-bent-létben a világnéző szemlélő kimerítően foglya⁷ marad a közvetlen és közvetett fenyegetettségnek. Ez tehát többszörös *csapdaállapot*. Csapda először is azért, mert aki tagadja a hátborzongató idegenség alapélményét, az feltehetően hamisan értékeli az európai bentlét lelki-tudati kálváriáit. Másodszor azért, mert aki nem képes felülemelkedni az otthontalanság egyszerre értelmetlen és értelmezett világából, az a jelenvalólétben valóban elszigetelődik, és szellemi horizontja összezsugorult marad. Harmadszor azért is, mert aki foglya a teljesen meg nem értett hátborzongató kívül-taszítottságnak, annak sem ma, sem a jövőben nem létezik olyan globális és lokális jövőparadigma, amely *tagadja* az ontológiai és személyes szorongás-világ véget érhetetlenségét.

A közép-európai létélmény azonban *csapdahárító* is. Miért is? 1. Az elmúlt század története nem a hátborzongató idegenségről, hanem a hátborzongatásnál durvább közvetlen veszélyeztetettségéről szól, amihez képest a hátborzongató – így finomabb - idegenség *némi könnyebbséget* jelent; ez az összetett és többszörös idegenség mindenesetre szintén alapdiszpozíció, amely azonban rétegzettsége vagy különös szerkezete miatt árnyaltabban reflektálható. 2. Közép-Európa tehát tenyésztelepe a többszörös elszigeteltségnek, de a szorongásszerkezet enyhébb-finomabb szintjei paradox módon a *valamiben-otthon-létet* kínálják; innen érthető meg igazán Heidegger azon állítása is, hogy a “megnyugodott, otthonos világban-benne-lét az egyik módusza a jelenvalólét hátborzongató idegenségének, és *nem fordítva*.”⁸ 3. Ha a személyes-én folyton fénylő csapdákban él, vagy a fénytelen csapdák kikerülésén fáradozik, miközben észre kell vennie, hogy a kikerülések is csapdaszituációk, egy ponton túl és jelképesen ugyanarra képes, mint a klinikai halál állapota került személy: *tudata elhagyja a testét*. Kilépés a mi világunkból, vagy a világlátványból és távozás a valóságból is.

A világlátvány fogalmának lényege így nem az, hogy a látványt absztraháló személy a nem-otthon-lét foglya, még az ellentéte sem, hogy az otthonosság részleges visszaszerzése egyértelműen elérhető. A világlátvány semleges fogalma *túl van* a nem-otthonos vagy a valóban-otthonos léten; a gond központú jelenvalólét kiindulópontja az új világlátványnak, de mind kiindulópont csak a kezdeti feltételek *újragondolásában* segít. Az új világlátvány, azaz tanulmányunk szövege által létrehozott világegész-vízió – jobb esetben – már potenciálisan a valóság *új képe* és egyben *új valóság*. Ennek az interpretációnak az értelme csak az egész szöveg megismerése után fogalmazható meg. A világlátvány persze egyaránt jelenti a látványt létrehozó személy tekintetének, a tekintete által látott *valóság/nemvalóságnak*⁹, majd a látott

⁶ Martin Heidegger: *Lét és Idő* (Gondolat, 1989): “A mindennapi otthonosság összeomlik. A jelenvalólét elszigetelődött, de mint világban-benne-lét. A benne-lét az otthontalanság “móduszába” lép. Ennyit és nem más jelent, amikor “hátborzongató idegenségről” beszélünk.” (344.o.)

⁷ Ezt tekinthetjük az előtt és a bent között állás állapotának is. Lásd: Georges Didi-Huberman: *A látvány végláthatatlan küszöbe*. (Enigma, 18-19, 102.old.)

⁸ Martin Heidegger: im. 345.o.

⁹ “...a léte mint olyanra irányuló tekintet, melynek kedvéért jelenvalólét mindenkor olyan, amilyen.” “A tekintet egzisztenciális jelentése szempontjából a látásnak csak az a sajátossága jön számításba, hogy az általa megközelíthető létezőt önmagában felfedetlenül engedi utunkba kerülni.” Martin Heidegger: i.m. 287.o.

valóság/nemvalóság visszanevezésének, és egyúttal tekintete valóságkonstruálásának, végül más tekintetek valóságlátványának a történetét. Túl van a dezorientációkon, ám *nem akar* új, zárt, végleges-látszatú orientációkat teremteni.

A világlátvány: a Valóság¹⁰ (valóság/nemvalóság) *általunk látott* képe. A mi-világunkból látott világlátvány, ami azonban potenciális valóságlátvány is. A látvány, avagy a kép van a néző és a nézett között; ez ajtó köztünk és a valóság/nemvalóság között. Átjáró a személyes és a kollektív tudat között. Fénytörés az egyén isteni éne és az isteni valóság között. Ez az átjáró persze – már tudjuk - a sokdimenziós tér vagy csak a téridő szimbóluma. A képajtó azonban nemcsak küszöb¹¹, hanem *nemküszöb* is. Ennélfogva átlépünk is, meg nem is rajta. Túl vagyunk azon, hogy az örök küszöb előtt kuporogjunk. Túl vagyunk azon, hogy az ajtón belépünk, mert már többször jártunk odaát. A szellemi utazás egységtársadalom irányába mutató mozgásába, avagy *szabadságába* vagyunk szerelmesek. Aki pedig szerelmes, az képes lépni egyet vagy talán akárhányat. Ennyiben túl vagyunk a fogságon, de nem vagyunk totálisan szabadok. Ennyiben viszont, sajnálom, *orientálunk* is.

2. A barbár “tudástársadalom” negatív vízió

Ha a jövő nincs, ha nem tárulkozik fel, akkor a jelen nem értelmezhető, akár azt is mondhatjuk, hogy a jelen *nincs*. Ha a jövő pusztulásvízió, a jelen nem lehet több, mint a pusztulás előállapota, mintegy előkészítője, ha a jövő viszont életvízió, sőt, a jelennél ideálisabb életvízió, akkor a jelen *az ideaélet* potenciális előképe. Ez tehát választás kérdése. De nem a tekintet választ pusztulás és életvirágzás között, hanem a választást az adja és hozza, hogy *mennyire értjük meg* a valóságot. Ha a valóság (Valóság) az egyes és közös tekintet számára láthatatlan, a légüres térben csak a pusztulás lidérces látomása realitás, ha viszont a valóság lényegvilága megközelíthető, az üzenetekkel teli valóságvízióból csak az ideajövő olvasható ki. Ha a valóság eltűnik a tekintet horizontjáról, s a jelen (poszt)barbárságaitól csak a *jövő barbárságáig* vezet út, akkor persze a jelen és a holnap elviselhetetlen és nincs miről beszélni vagy elmélkedni. Ha ellenben a valóság bennünk van és vezérel minket a jövőig is, akkor a jelen paradicsomszigeteitől a makadámösvény (is) a *jövő valóságáig* kormányoz minket.

Más dimenziókban más módokon gondolkodhatunk. Mert a valóság önön természete szerint nem születik, nem hal meg, *mindig egyformán létezik*, és nem ismeri az örök virágzást, nem ismeri a pusztulást sem, még abban az esetben sem, ha egyes elemei (a neutrínóktól a galaxisokig) folyamatosan újabb és újabb formákat vesznek fel. Ennek megértése a most kezdődött század egyik *csúcsleckéje*.

Az ezredforduló egyik *uralkodó tekintete és világlátványa* változatlanul a gyorsuló pusztulás, avagy a tökéletesedő romlás. Szinte gyönyörű ez a világvége teória. A romlás-teknit legalább olyan régi, mint a virágzás-teknit. A huszadik század hangadói azt a romlásvilágot látták és láttatták, hogy a modern társadalom világai a *posztmodern egyént izolálták*, méghozzá úgy, hogy az *izoláló világot is felszámolták* körülötte. Az isten meghalt, mondták, a nemzet meghalt, folytatták, a közösség meghalt, hirdették. Meghökkenítő állapot:

¹⁰ Az Egész filozófiai fogalmára már sokféle kategóriát dolgoztak ki: 1. Martin Heidegger például a *lét* fogalmát használja. “A lét mint a filozófia alaptémája nem egy létező neve, s mégis minden létezőre vonatkozik. ‘Egyetemességét’ magasabban kell keresnünk. A lét és a létstruktúra túlvan minden létezőn és egy létező minden lehetséges létező meghatározottságán. *A lét a teljességel transcendens.*” i.m.135.o. 2. P. Teilhard de Chardin az (önmagára boruló) *világ* fogalmát részesíti előnyben. Az emberi jelenség, (Gondolat, 1980) 368-370.o.3. A szociológusok viszont *valóságban* szeretnek gondolkodni, de a valóságot leegyszerűsítik. “Céljaink szempontjából elegendő, ha a “valóságot” mint a jelenségek olyan minőségét határozzuk meg, amelyek akaratunktól függetlenül léteznek (nemlétüket nem tudjuk elérni).” Peter L. Berger – Thomas Luckmann: A valóság társadalmi felépítése. (Jószöveg Műhely Kiadó, 1998.) 11.o.

¹¹ Franz Kafka: A per, Európa, 267-269 o. Értelmezi: Georges Didi-Huberman: i.m.

az egyes emberen kívüli világ összeomlik, minden megtartó közösség felszámolódik, s elterjedt világfelfogás, hogy az egyén légüres térben vesztgel, miközben az egyén a lokális világokban azt éli meg, hogy szociológiailag-szociálpszichológiailag izolált. De akkor *mihez képest* izolálódik? Hogyan lehet a társadalmilag légüres térben izolálódni? A válasz valahogy úgy hangzik, hogy az ember által teremtett művilág, *a gazdaság és a politika* világai izolálnak. Ez a művilág az értelmezések szerint nem közösség, nem empatikus-ösztönző, hanem diktatúra, avagy *erőszakos rendvilág* természetű. Meggyőző ez az indoklás?

A romlás-tekintet – mint látjuk – nem konzekvens és nem logikus, s persze érezhetjük, hogy a pusztulás-körkép felvázolásában sok minden indokolatlan. Az “új” romlás-tekintet nem kevésbé markáns és nem kevésbé illogikus, de *markánsan folytatja* a pusztulás vízió kiépítését. Most már nem arra akar rádöbenteni, hogy az egyéni túli világok rendszere romlott el, hanem a hangsúly arra kerül, hogy ez a szerencsétlen posztmodern egyén *belül ment tönkre*. A pusztuláskép totális: az embernek nincs saját tudata, nincsenek érzelmei, avagy a posztmodernitásban a személy *személytelenné* vált. Meghalt a közösség tudata, meghalt az egyén tudata, végül bekövetkezett a vég: *meghalt az alany*, kipusztul az ember. De a romlás-forgatókönyv még nem ért véget, a “legújabb” romlás-tekintet a jövőbe is lát, mert azt feltételezi, hogy az egyén testét ott rövidesen digitálisan alkotják “újra”, a tudatát klónozzák, érzelmeit átprogramozzák. Az egyén *belül is megszűnik* önmaga lenni és most már arra *sincs esély*, hogy ebből a pusztulás-végzetből megszabaduljon. Ezt a műembert már nem a tegnapi és jelenlegi megfogható-létező művilágban vezérlik robotként, hanem ebből is kiemelik, az információs-kommunikációs kor *virtuális álvilágába* küldik, ahol már légüres tér sincs, sőt fájdalom sincs, gondolat sincs, a nyelv is fölösleges. Vége mindennek, az *emberi társadalom és kultúra elveszett*, megszűnt.¹²

A korábbi és a holnapi romlás-tekintetek persze *ugyanolyan létező* érzet- és tudatállapotok, mint az ipari világ monstre gyáróriásai és betonlakótelepei. Ez az intellektuális borzalomkritika *leleplezi és megsemmisíti* az egyének hamis mennyországkereséseit, a maradék mennyország-álmait, a valóság és világvesztő önvesztéseit. A *drog-mennyországok* is halottak. Mít állíthatunk *evvel szemben*, ami nem hazugság? Ami nem újabb drog-mennyország? A válasszal még szeretnénk adósak maradni! Egyetlen szerény megjegyzést teszünk: a jövővilág általában *nem olyan*, amilyenek a jelenvilág, vagy az uralkodó globális világ, vagy ezen belül a szintén uralkodó romlás-tekintet önmagától, önmaga pályája szerint akarja és a valóság lehetőségeivel ellentétesen is érvényesíti.

A jövő tehát *nem eleve* lefutott történet, még akkor sem és úgy sem, ha az aktuális múlt és jelenvilágok *kíméletlen feltételrendszert* – többek között előre megszabott jövővilág-panelet, például minden kollektív- és magánmennyország-vesztést jósoló jövőtragédiákat – alakítanak ki. A jövővilág nem teljesen vagy nemcsak *olyan lesz*, amilyenek ez a romlasközpontú világlátvány mutatja fel, s amelynek jövőtlen értelmezése *negatív előretekintésen* alapul. A jövő tehát nem eleve olyan befejezett eseménysorozat, amelyben kikerülhetetlenül önmagunk gyorsítjuk fel az önpusztítás forgatókönyvének megvalósulását? Ez a csendes kérdésfelvetés azonban nem azt jelenti, hogy az előző századok klasszikus önpusztításait holnap *ne követhetné* zseniális és ma még elképzelhetetlen pusztításáradat. A barbárság nem csak a múlt, hanem a jövő is lehet?

A jövő *ez is lehet*, de akkor csak *ez a jövő* pusztul el?

3. A barbárság hosszú története Közép-Európában

Közép-Európa nemcsak a romlás és virágzástekintetek képeinek ideális termővidéke, hanem a komolytalan romlás- és elavult virágzástekintetek *leleplezésének intellektuális világa* is.

¹² Magyarországon ennek a negatív jövővízióknak egyik filozófusa (és zenésze) Hortobágyi László. (Lásd: Igazi másvilág. Interjú Hortobágyi Lászlóval. Freee magazin, 2001, április)

Ehhez azonban rendkívüli – és összehasonlításra alkalmas - *tapasztalatok és megértéskészségek* kellene, mert még az összetett tapasztalatok sem tesznek önmaguktól lehetővé új megértéseket. Kelet-Európa régóta avval jellemezhető, hogy egyrészt egyetlen világmodell sem érvényesült a maga teljességében és győzedelmességében, másrészt a félglobális és kontinentális világmodellek folyamatosan *egymásba és egymásra* csúsztak. Közép-Európa hiába volt annak az európai kontinensnek a része, amely a modernitás több száz éves korszakának sokáig világgyőztese lehetett, mert a kontinensnek belső, sokszor elzárt, az uralkodó világállapotból teljesen vagy részben *kimaradt kontinensdarabja* volt, miközben ráadásul rajta futott és fut keresztül a civilizációs és kulturális határ, amely elválasztja egymástól a bizánci és római kereszténységet, vagy tágabban az európai és ázsiai kultúrákat. Közép-Európa sokszor *közelmúlt, félmúlt* volt az aktuális világjelenhez képest, de ugyanakkor nem kábíthatta el a folyamatos durvaháborúkban kivívott pillanatnyi vagy tartós győzelem, és az ettől folyamatosan növekvő – a földi civilizáció hátrányos térségeivel szemben is érvényesülő – kifinomult jólét. A mi-világunk tehát folyamatos lemaradás és folyamatos lemaradás-tudat volt, ami kifejezetten *jót tett és tesz* ma is a világlátvány megfogalmazásoknak.¹³

A földi civilizáció alapvetően a barbárság és posztbarbárság története, amelyet csak időszakokként szakított meg egy-egy rövidebb korszak, amit *antibarbárság* pillanatának tarthatunk. Európa nem a második világháború, hanem a kelet-európai *kommunista nyílt diktatúrák* bukása után jutott túl a metabarbárság korszakán, ám a posztbarbárság meghökkentően törekeny-labilis világa – a kilencvenes években a délszláv háborúkkal és polgárháborúkkal – vissza-visszacsúszott a barbárság szörnyű állapotába. A barbárságot az választja el a posztbarbárságtól, hogy az ember, az emberi környezet és a társadalom fizikai megsemmisítését *felváltja* a gazdasági, politikai és kulturális közvetlen és közvetett harc. Magyarországon a második világháború (1945) és a hatvanas évek vége (1968) között született nemzedékek egy szétválaszthatatlan *kettősséggel* találkozhattak: a nyílt, leplezetlen barbárság még egyáltalán nem ért véget és a vele együtt készülődő, kibontakozó posztbarbárság ugyan jelentős haladásnak számít¹⁴, ám a két történelmi és pszichológiai folyamat együttesen előlegezi meg és váltja ki a posztmodern korszak alapjellegét, *a személy és a személyiség* halálát. De nem ez a meglepetés. A dominánssá váló, finomabb posztbarbárság világát és légkörét az elhúzódó durva-barbárság korszaka *leleplezi, és nyilvánvalóvá* teszi, miközben a barbárság visszatérésétől féltő-szorongó társadalmi és egyéni tudatok a leleplezés tényét, felismerését a *társadalmi és személyes tudattalanba* nyomják. Ezért sincs a nyolcvanas években forradalom, s ezért sincs lelki kiegyezés a kilencvenes években.

Magyarországon tehát így *egyszerre lehet látni* az alany (az egyén) halálát és az alany nemhalálát. Párhuzamosan kimutatható a közösségek pusztulása és a helyi kisközösségi csodák növekvő száma. Lehet példákat hozni bőven az egyén belső üresedésére és belső feltöltődésére. Ezért a “csillogó” romlás-tekintetek cáfolhatók és a szintén “csillogó” javulás-tekintetek megkérdőjelezhetők. Nálunk tehát a barbárság és a posztbarbárság is *összecsúszik*, miközben az antibarbárság *sem szabadul* a posztbarbárságtól. Az ezredforduló jelenvilága így a szokott (látványosan barbár) barbárságváltások zavaránál nagyobb *zavartságot és keveredést*

¹³ Elég Robert Musil, Franz Kafka, Ludwig Wittgenstein műveire gondolni.

¹⁴ Érdekes, hogy a fontos és korekt világelemzések is milyen keveset tudnak régióinkról és milyen szerény jövőt jósolnak nekünk: “Kelet- és Közép-Európa nemzetei azonban rendelkeznek néhány fontos erőforrással: sok tehetséges és becsvágyó polgárunk van; alapvetően egészséges az oktatási infrastruktúránk; gyáripárban (Csehország) vagy a matematikában és a tudományban (Magyarország) elért kiváló eredmények nagy hagyománya, továbbá – fél évszázad óta először – az a lehetőség, hogy új eszmékhez, vállalkozásokhoz, ösztönzésekhez juthat hozzá. Tekintettel azonban az előttük álló, elsősorban közép- és hosszú távú feladatokra, ezek a képességek talán elégtelenek ahhoz, hogy a térség társadalmi felzárkozzanak, mi több, felkészüljenek a huszonegyedik századra.” (Paul Kennedy: A XXI. század küszöbén. Napvilág Kiadó, Budapest, 238.o.)

hoz. Ha az információs korban a gazdasági és politikai harcok áttevődnek kulturális harccá¹⁵, akkor ez Magyarországon szintén *kétszeresen* is bekövetkezik, mert a posztbarbárság és antibarbárság összekeveredett erőinek csatái is átranzsztformálódnak *kulturális (posztbarbár) ökölvívássá*. Nálunk egyelőre a *szellemi leleplezés* maradt el, mert ez emberileg majdnem lehetetlennek tűnik, hiszen az elmúlt évtizedekben jelentős (magukat baloldalinak tartó) szellemi-ideológiai csoportok fordultak szembe a barbárság korszakával, miközben ezek többsége aztán beleragadt, belesült a posztbarbárság szellemi klímájába és gondolkodásmódjába, és *gyorsan elavult és érdektelenné vált* az antibarbárság, avagy a tudástársadalom korszakához képest. A posztbarbár ökölvívások egymással harcoló táborai és hangadói így időnként egyaránt *elavult fogalomkészlettel*, régen *megcáfolt érvkészlettel* hadakoznak. Sajnálatos az, hogy a hazai szellemi életet gyakran ezek a véleményformáló csoportok uralják. Magyarországon mi sem hiányzik jobban, mint a szellemi-filozófiai *paradigmaváltás*.

Az antibarbárság tartós és érvényes korszakának előkészítése és létrehozása ma alapvetően *elméleti feladat*, amit akadályoz a posztbarbár korszak szellemi és mentális roncsstelepe.

4. A tudományos elmélet esélyei

Ha például az információs társadalom paradigmát *tudományos elemzés* tárgyává tesszük, ráadásul az elemzés szempontjai közé csak másodlagosan vesszük fel az információs társadalom konkrét fejlesztésének követelményeit, akkor is a szellemi feladat még mindig *kettős* marad. Egyrészt elsősorban az információs- és tudástársadalom elméletének megfogalmazását kell elvégeznünk, miközben ehhez a tudományos paradigmák *szinte mindegyikét* kénytelenek leszünk újragondolni; másrészt semmiképpen nem kerülhetjük meg azt az elméleti dilemmát, hogy az új században egyáltalán lehetséges-e már a régi s új tudományos eredményeket minőségi szinten *emberi-társadalmi folyamatokba* integrálni.

A tudástársadalom kategóriája feltehetően nagyon sokféleképpen definiálható, ám az egyik megközelítés mindenképpen az, hogy a tudástársadalom nem lehet egyéb, mint a *tudás és társadalom összeboronálása*, avagy az új tudás és ezen belül az új tudomány eredményeinek társadalmivá, sőt széles körben emberivé tétele. Ez akkor is helyes felvetés, ha szükségképpen homályban hagytuk a tudás, új tudás és társadalom, új társadalom szubsztanciális megfogalmazását, mert közben csak azt az összefüggést, ami egyúttal szintén elméleti probléma, akarjuk tárgyalni, hogy a két pólus (tudás és társadalom) interakciója mi lehet és ebből a *“házasságból”* milyen *új társadalom* születik.

A problémafelvetés persze mindjárt kötelezővé teszi, hogy a két pólust történelmi folyamatba ágyazzuk, mert a tudás és társadalom 21. századi ötvözése nem légüres térben, avagy téridőben megy végbe. Ezzel tulajdonképpen bezárult a kör: a tisztán elvont elméleti kérdésektől eljutottunk újra a *gyakorlatelmélet világához* és szintén az elemzés tárgyává emeljük az információs társadalom globális, európai vagy hazai mozgásformáit, mozgástartalmait.

Mindenesetre az egyik első hipotézis mindjárt az, hogy a tudástársadalom paradigma nem csupán *új elmélet*, noha számunkra mindennekefelett az új elméletek megközelítő megfogalmazása a fontos, hanem egyúttal kitüntetett elméleti és gyakorlati lecke az

¹⁵ Manuel Castells írja: “A kulturális csaták az Információ korának hatalmi csatái. Ezek elsősorban a médiában és a média által megharcolt csaták, de a hatalom hordozója nem a média. A hatalom, mint a viselkedés megszabásának adottsága, az információcsere és a szimbólum-manipuláció hálózataiban rejlik, melyek jelképeken, szövivőkön és intellektuális erősítőkön keresztül összekapcsolják a társadalmi szereplőket, intézményeket és kulturális mozgalmakat.” (The Information Age: Economy, Society and Culture, Blackwell, 1998, III. 368.o.)

elméletgyakorlat tárgyszerű vizsgálatára. Avagy az új kor (az új világ) elméleteinek *új módon való beépülése* a világ új gyakorlatába, hiszen a globális információs társadalom nem valami felfoghatatlan, ismeretlen folyamathálózat, hanem az ezredforduló tudása fenekestül felforgatja, szétrázza, majd így vagy úgy meglehetősen *új rendbe/káoszba* szervezi a földi civilizációt és kultúrát.

A világ új tudománya és a világ aktuális valósága egyaránt *új elméletet/új valóságot* hoz létre, amely megkerülhetetlenül az emberi gondolkodás tárgyává vált. A globális feladat lehet sokaknak riasztó, ám mi inkább arra szavazunk, hogy ez biztató lecke, egyszerre elméleti és elméletgyakorlati probléma. Nem véletlen, hogy a 21. század egyszerre ígérkezik *a tudásünnep és a tudássokk* korszakának; tudásünnep azért, mert soha nem tudott-gondolt tudás soha nem remélt-tervezett mértékben juthat el szinte az emberiség minden tagjához; viszont *tudássokk* is, mert a régi-új globális világ szinte minden népe, minden polgára ki van téve valamilyen típusú – tudássokkot is okozó – szellemi, tudásértelmezési kihívásnak.

A 21. század két értelemben is *utópiák utáni új világvalóság*. Az előző századok bizonyos értelemben különböző (hatalomszervező) utópiák elméletgyakorlati próbaüzemei voltak; most némileg tekintsünk el attól, hogy egyszerre ítélték emberiségpárti és emberiségellenes utópiáknak. Egyszerre avultak el az utópiák és az utópikus próbaüzemek, függetlenül attól, hogy demokratikus, kommunista vagy fasiszta hatalmat kívántak véglegesíteni. Karl Mannheim új utópiaelmélete¹⁶ már a 21. századnak szól, mert szerinte *az utópia igaz és végrehajtható*, míg a mindenkori ideológiák hamisak és végrehajthatatlanok. A 19-20. század tehát a megváltó utópiának hirdetett hamis és megvalósíthatatlan ideológiautópiák korszaka; kivételt képez például Tocqueville demokrácia elmélete és demokrácianormája¹⁷, noha ez a minőségi demokrácia jelenleg is a Mannheim értelmezésű utópiák közé tartozik.

A most indult század azért is az utópiák utáni korszak, s ez élesen látható éppen Közép-Európából, mert az előző század bármelyik korszakát vagy berendezkedését nézzük, a gondolatteremtő, tudásgyarapító értelmiségiek csupa olyan *utópikus "álmot"* fogalmaztak meg, amelyet az "együgyű" történelem az okos társadalmi rétegek támogatása nélkül is túlhaladott, lekörözött. Ha végignézzük a 20. század gondolkodás- és jövővízió teremtését, szinte csupa *negatív* utópiát, félelemvíziót találunk, s alig találunk olyan gondolkodót, aki komolyan megsejtette volna az információs kor vagy a tudástársadalom korszak bekövetkeztét.

Az információs társadalom eljövételét is lehet rémálomként, *szorongásvízióként* érzékelni. Amennyiben egy tudományos elmélet alárendelődik az oktalannak vagy akár okkal felfogott szörnyképeknek, a tudományos elméletből egyszerre *gyorsan kikopik* a tudomány és az elmélet, ami ugyanakkor nem jelenti azt, hogy minden tudományos hipotézis vagy minden elmélet minőségű gondolatrendszer önmagából, automatikusan valamilyen *jobb világ* felé mutat. A jobb világ egyébként évezredek óta itt van, a különböző korok legfeljebb nem látták, vagy mi sem látjuk. A jövő nem csak előrefele, hanem visszafele, sőt a korábbi múltakból a tegnapiakig előrenézve is lehetett és lehet *látszólag láthatatlan*. Az információs társadalom elméletét így érdemes egy *integrált, utópiaalapú jövőelméletbe* ágyazni.

A szuperparadigma fogalma

A *szuperparadigma* (vagy *szupraparadigma*) kérdésköre azért került most napirendre, mert újabban sokakban támadt az az érzés vagy tudat, mintha ma szemünk láttára süllyedne el az utolsó két évezred világa, miközben szintén a szemünk előtt válik értelmezhetővé a téridő típusú történelem. Avagy a földbolygón az új haladások, helybenjárások, hátrafelé csuszások

¹⁶ Karl Mannheim: *Ideológia és utópia.* (Atlantisz, Budapest, 1996)

¹⁷ Alexis de Tocqueville: *Az amerikai demokrácia* (Európa, Budapest, 1993)

olyan globális *viszonyrendszerét, változáshálózatot* mutatnak, amelynek vizsgálatakor nem nehéz észre venni, hogy nemcsak az elméleti fizikában, vagy nemcsak a világegyetem dimenzióiban, hanem a Naprendszer egyik bolygóján, a földön is átélhető, s reflektálható a történelmi téridő.

Ebből legalább annyi következik, hogy nem egyszerűen „csak” új jövőkép-szubsztancia, hanem ezzel párhuzamosan gyökeresen más múltkép is születik, mialatt a jelenkép és ezen belül a tér, az idő, avagy a téridő felfogás is átalakul végérvényesen. Ami egyáltalán van, mint komplex valóság, az valószínűleg állandó, ha nem is ugyanaz, csak a „van”-ról vagy az „egész”-ről szóló tudásunk és diskurzusunk nyer új tartalmat és formát.

A történelmi folyamatnak így már *nincs eleje*, hátrafelé is a végtelenbe fut, *nincs* megjelölhető *vége*, még akkor sem, ha mai tudásunk alapján aktuális hipotézis született a naprendszer csillagászati befejeződéséről, átrendeződéséről, sőt maga a naprendszer sem vizsgálható már elszigetelt bolygóközi létezőként, hanem az új kozmológiai paradigma szerint csak a kvantumvákuum és ezen belül a kozmosz egyik – valószínűleg szabványosított – jelenségeként. A kozmológiai téridőt akár nevezhetjük *szuperglobális vagy szupraglobális* dimenzióhálózatnak, s az ebben a szellemi/anyagi téridőben értelmezhetjük a földi változássorozatokat, amelyek legújabb ötvözetét és koncentrációját hívhatjuk *szuperparadigmának*.

Az összetett fogalom önmagában is jelzi, hogy a szuperparadigma jelenlegi és készülőben lévő paradigmák egyesülése és *új típusú integrációja*. A földi téridő nem csak kezdet és vég nélküli történelmi folyam, nem pusztán gazdasági-politikai erőcsoportok katonai és politikai vetélkedése, hanem a létezés minden szintjén és minden szintjének *új értelemadás*, s az új értelemadások tudományos megfogalmazása az *új elmélet*, avagy elméletrendszer.

A szuperparadigma tehát *két szempontból* jelent újat, egyrészt új paradigmák *sorozata*, régi paradigmák továbbfejlődése vagy egészen új paradigmák megjelenése, másrészt pedig az egyenként is alapos újragondolást követelő paradigmák új típusú *integrációja* – kevésbé hierarchikus, nem egyközpontú, inkább hálózat jellegű rendszere. A fontosabb *régi-új paradigmák például a következők*: az új valóság, avagy a valóság új képe, a globál alternatíva, az új múlt (avagy múltértelmezés), a szupertekológiák kora, a szellemanyag, a tudásalapú gazdaság és a gazdaság új szerepe, a hálózati társadalom, az új emberkép, avagy az ember új képe, az új tudat, az egységtársadalom, az új jövő, mint új létezés, új istentan és visszatalálás a spirituális létbe, s az új paradigmák tengerében az egyik új paradigma az információs társadalom és a tudástársadalom elmélete. Ha ezeket a paradigmákat együtt nézzük, látszik, hogy ezek az elemek mennyire egymásra épülnek és egymásba kapaszkodnak. Az is látszik markánsan, hogy egyik sem korlátlanul domináló paradigma, vagy a *közös jegyek* (anyag és szellem határának elmosódása, az objektivitás és szubjektivitás összeolvadása, tudomány és vallás közötti fal leomlása, a hierarchiák részleges átalakulása hálózattá, a szellem, a tudás, az információ előtérbe kerülése, stb.) együttesen *új vezető értelemadásokat* fogalmaznak meg.

A szuperparadigma lényege úgy is megragadható, hogy az kísérlet *az értelem visszaszerzésére*.

Új valóság, avagy a valóság új hipotézise?

A tudás az *Egészről* (a Valóságról és remélhetőleg nemcsak a Világról) szóló vízió. A Valóság – és persze a nem-valóság - minden *szellemi/anyagi létező/nem létező* együtt, a szuperparadigma pedig a Valóság új átfogó *lényege-értelme*; végül a földi civilizációban a Valóság stratégiai létmódja az egységesülő földi civilizáció, s az *aktuális létmódja* nem más, mint a globalizáció és lokalizáció. (Ezért a paradigmaváltás nem azonos a létmódváltással.)

Ha a hagyományos fogalompárokban gondolkodunk, azt mondhatjuk, hogy a valóságból *nem szorítható ki* sem az objektív létezés, sem a szubjektív létezés, sem a történelmi, sem a történelemfeletti dimenzió, sem az anyagi valóság, sem az isteni valóság. A valóság nem csak az ontológiai, hanem a metafizikai létforma is, avagy egyszerre a tényleges-történelmi és a metafizikai létezés. Ha a filozófiai gondolkodás két legnagyobb, legalapvetőbb vonulatát vizsgáljuk, az *arisztotelészi materialista* és a *platonai metafizikai* megközelítést, akkor mindegyik alapvetően más – gyakran egymást kizáró - fogalmakkal értelmezi (vagy éppen nem értelmezi) a létet, a létezést, a létezés formáit, elemeit. Az áttekintést nem gátolja, csak *bonyolultabbá teszi*, hogy ugyanarról vagy a megközelítően hasonló valóságról, valóságrészeiről vagy valóságdimenzióiról minden jelentős gondolkodó más és más kategóriákban gondolkodik.

Az egyik alapvető elméleti kérdés persze az, hogy a valóság létezik-e *anélkül*, hogy rátekinենék, vagy értelmet adnánk neki, vagy a problémafelvetés úgy is megfogalmazható, hogy a valóság a végtelen és a konkrét téridőben egyaránt *mindig ugyanaz*, és ugyanaz marad is? Csak attól változik a valóság aktuális képe, hogy egy-egy korszak vagy egy-egy valóságkép-készítő tudós miképpen definiálja, illetve a valóság végtelenül-egész képéből a gondolati hipotézisek mindig csak újabb és újabb jegyet, összefüggést, dimenziót tárnak fel? Sarkítva: valóság nincs – *csak valamilyen valóságarc, valóságillúzió?* Valóság van és mindig ugyanaz – *csak teljeseen soha nem közelíthető meg és nem érthető meg?*

Ha továbbmegyünk, a problémaelezés még érdekesebb: mi van akkor, ha az a kérdés, hogy valóság van-e, vagy nincs, önmagában oktalan és használhatatlan felvetés? Azaz: a valóság *nincs és van is egyszerre* – vannincs, avagy nincsvan. Miután magyarul a “nincsvan” nem egészen ugyanazt jelenti, nem ugyanazt sugallja, mint a vannincs, így a továbbiakban egyetlen fogalmat használok, a *vannincs*-et.

Álláspontom tehát az, hogy a valóság alaptermészete – mai tudásunk szerint - a *vannincs*. (Ezt akár nevezhetjük az *első* alaptörvénynek.) Már Werner Heisenberg utalt arra, hogy a kvantumelmélet sem mutat egyebet, mint azt, hogy az elemi részecskéket “csupán” addig a mértékig ragadhatjuk meg, mint amennyi a tudásunk. Ezért például az elemi részecskék *egyszerre léteznek* a tudattól független és a tudati valóságban.

Ha a valóságot továbbkutatjuk, talán megfogalmazható a *második* alaptörvény is, mert a téridőben létező ugyanannak a valóságnak mindig *két dimenziója* van, s ez tökéletesen összefügg a valóság *vannincs* természetével, hiszen az egyik a valóság *van jellege*, a közvetlen módon megismerhető külső valóság, a fizikai és biológiai jelenségek valósága, míg a másik a valóság *nincs jellege*, a csak közvetetten megismerhető, belső valóság. A két dimenzió szintén elválaszthatatlan és David Bohm¹⁸ szerint a külső dimenzióban az anyagréshatár világát állandóan a *belső dimenzió* (avagy: a belső mozgás, káosz) vezérli.

A *harmadik alaptörvény* talán a legnagyobb titok: a két dimenzió együttműködését *ki/mi vezérli*, avagy a belső dimenzió hogyan hat a külső dimenzióra – miként végzi ezt a hatást? Bohm elmélete szerint a *Q kvantumpotenciál mint vezérhullám* az, amelyik áthatja a téridő valóságát, csak hogy feltevése úgy hangzik, hogy ez Q kvantumpotenciál a téridőn túli kvantumvalóságból, a “végső” belső rendből származik. Ez kielezi azt az alapvető dilemmát, hogy a (hagyományos) kozmikus valóságon kívüli-túli kvantumvalóság az *Egészen kívüli* valóság vagy ellenkezőleg változatlanul része egy *kitágított kvantumuniverzumnak?*

Vagy a kvantumvalóság (sőt akár a kvantumuniverzum is) már *az isteni valósághoz*, az abszolútum valóságához tartozik? A kérdésfelvetés természetesen attól független, hogy most vagy később a kozmikus valóságon kívüli-túli “valóságot” minek tartjuk és milyen fogalmakkal próbáljuk érthetővé tenni.

¹⁸ David Bohm és B.J.Hiley: The Undivided Universe (Routledge, London, 1993), Arnold Benz: Az univerzum jövője (Kálvin Kiadó, 2001)

Magam azt a hipotézist fogadom el, hogy az Egészből, a Valóságból *nem maradhat ki* sem a kvantumuniverzum, sem az isteni valóság. Ehhez képest sem másodlagos kérdés, hogy a kvantumuniverzumot az Egész szerkezetében feljebb, az isteni valósághoz, vagy lejjebb, a kozmikus valósághoz sorolom. A helykijelölő döntés nehéz, és csak azt mondhatom, hogy előzetes feltevésem szerint a kvantumuniverzum az *egyik dimenziója* a pléromának (Isteni valóságnak).

A kvantumpotenciál elemzése elvezetett minket a valóság belső struktúrájának meghatározásához. A valóság létmód szerkezetének főbb *struktúráképző szintjei*: 1. isteni valóság (pléroma), 2. kozmikus valóság, 3. földi (anyag) valóság, 4. emberi valóság, 5. tudati valóság. Ezek egysége a Valóság minden *szellemi/anyag* létező/nem létező elemének együttese. Más szóval a három alaptörvény feltehetően egyaránt vonatkozik a valóság minden szintjére.

Az Új Valóság tehát ugyanaz, mint a valóság *új képe*. A kettő nem választható szét. A valóság új képe *új valóságot* jelent, de az új valóság egyúttal a valóság *új képét* mutatja. Ha új valóságkép van, akkor tehát ez az új valóság, csak hogy az új valóság *nem több* mint a minduntalan-ugyanolyan-valóság új víziója? A tökéletes megfelelés elméletileg is kizárt, sőt a minduntalan-ugyanolyan-valóság és ennek a valóságnak az aktuális víziója egyaránt lehet *tudati valóság*, miközben a minduntalan-ugyanolyan-valóság felfogható a *tudattól független valóságként* is, sőt a tudati valóság is definiálható a személyes tudattól független létezőként. Ezért indokolt a valóság *vannincs természetéről* beszélni.

A globalizáció kvalitatív modellje

Mint jeleztük, a jelenlegi globalizáció (és lokalizáció) nem egyéb, mint a földi civilizáció *aktuális létmódja*. Ezért ez *nem azonos* a tervezett *stratégiai létmóddal*, amely a globális világ egységesülését szorgalmazza, ugyanakkor az aktuális létmód már *szolgálja* vagy *szolgálhatja* a stratégiai létmódot.

A stratégiai létmód: az *Egység Kora*¹⁹, avagy az *egységtársadalom*, ami leghamarább a 21. század második felétől tervezhető. Az egység nem az egyformaság, nem a globális egyenruha, különösen nem az euroatlanti minta erőszakos importálása, hanem az egység *a különbözőségek együttműködése*, a szétszakítottságok enyhítése és orvoslása, a differenciálódás folytatódása és az egységesség párbeszéde, sőt az Egység kora az egység(ek) *intézményesülése* is.

A korábbi vagy mai globalizáció nem írható le egysíkú képlettel, az összetett folyamat(ok)ban elválasztható *a negatív és pozitív globalizáció*, mi több egy-egy globális fejleménynek egyaránt vannak jó és rossz következményei; az aktuális globális létmód így egyszerre hordoz funkcionális és szubsztanciális folyamatokat, és ezért önmagában láthatunk *kvantitatív és kvalitatív* globalizációt, az utóbbi már a stratégiai létmód felé mutat. Ebből ugyanakkor még az sem következik, hogy minden kvantitatív globalizáció eleve *negatív globalizáció* lenne.

¹⁹ Francis Fukuyama a közelmúltat és a jelent joggal nevezi a nagy szétbomlás korának (A nagy szétbomlás, Európa, Budapest, 2000). Ennek ellentéte (és az ellentétén túl egészen új minősége) az általunk tervezett Egység Kora, amely nem azonos Fukuyama Nagy Újjáépítés programjával.

Egy sokrétű s finom elemzés²⁰ alapján az aktuális globalizáció ismert jellemzői, de nem kizárólagos tartalmai az *átfogó kiterjedés, az összekötöttség, a távolságcsökkenés, a határfok növekedés, a kiterjedetlenség, a másolhatóság, a rendszerszerűség*. Nos, a globalizáció kapcsán sokan a kiterjedés mértékéről és intenzitásáról (avagy a határfok növekedéséről) értékeznek. A korábbi évszázadok (sőt évezredek) korlátozott globalizációi éppen azt jelentették, hogy a *kiterjedés* volt – az egész földi civilizációhoz képest – szerény mértékű, hiszen legfeljebb egy-egy világbirodalomra vagy kontinensre vonatkozott. A 20. század végi globalizáció egyik új jellemzője, hogy nemcsak az euroatlanti civilizációt, hanem a második és harmadik világ országainak többségét is eléri. A globalizáció azonban még *most sem* terjed ki a föld minden országára, népére, törzsére.

A kiterjedés gyors bővülése mellett talán feltűnőbb és hatásosabb jelenség a *határfok növekedés*, noha mindig érdemes visszakérdezni, hogy a globalizáció milyen folyamataira gondolunk, mert nem is olyan egyszerű megmondani, hogy a globalizáció intenzitása a (virtuális) pénzkereskedelemben, a szupranacionális vállalkozások terjeszkedésében, vagy például a demokrácia modell elfogadásában és a globális televíziócsatornák nézettségében érhető-e tetten. Máig nincs olyan *normarendszer* megfogalmazva, amely alapján egy-egy többé-kevésbé átfogó folyamatot már vagy még nem globálisnak lehetne minősíteni. Például globális jelenség-e valami, ha csak a fejlett világot vagy esetleg még a második világ néhány országocsoportját befolyásolja?

Ezért tartjuk az egyik kulcsfogalomnak a *másolhatóságot*, mert egy-egy globalizációs hatáscsoport akkor válik érdekessé, ha a kontinensektől, a kultúráktól, a civilizációs szinttől helyel-közel függetlenül másolhatóvá, azaz általánossá válik. Az *összekötöttség* is csak akkor igazán érdekes, ha a globálisan elterjedt, elfogadott folyamatok már *rendszerszerűen* épülnek ki, például nemcsak informatikai vagy kommunikációs összekötöttség jön létre, hanem ennek eredményeként is a világ többsége képes – mondjuk - angol nyelven tárgyalni és mondjuk a szerződéskötésekhez nagyjából azonos gazdasági törvények születnek az országok túlnyomó többségében.

Ha a globális folyamatokat tényszerűen, nagyító alatt vizsgáljuk, a globalizáció – a felszíni események mögött - nagyon is *töredékes, esetleges, gátolt*, és a számtalan részglobális eseménysorozat jelenleg nem válik olyan átfogó forgószéllé, ami elől egyetlen régió vagy nemzet sem *térhet ki*.

Egyelőre csak kérdezzünk: A modernitás elkerülhetetlenül globalizál? (Válasz: a modernitás előtti korok még nem globalizáltak?) A globális nem más, mint az abszolútum közvetlenné válása? (Válasz: Minden kor csak abban különbözik a többitől, hogy aktuálisan mi vált abszolútummá? A globális korábban más tartalomalakban még nem nemesedett abszolútummá?) A globalizáció lényege a gazdaságilag egységesített világ? (Válasz: A korábbi világok – az ókortól az újkorig – gazdaságilag egyáltalán nem voltak egységesítettek?) A globalizáció azonos az univerzális szegénységgel? (Válasz: Valóban egyértelműen szegénységet hozott? A korábbi korszakok nem jelentettek univerzális szegénységet?) A globalizáció növeli a gazdagok és a szegények között vagyoni és társadalmi különbséget? (Válasz: Miért, korábban nem volt eltérés vagy ekkora különbség szegények és gazdagok között?) A globalizáció tagadja a kultúrák közötti különbséget? (Válasz: Tényleg

²⁰ A globalizáció az egyik olyan téma, amelynél hiányzik a tényszerű, sok szempontú, tudományos beszédmód. Sorra jelennek meg könyvek a globalizációról, amelyek azonban a globalizációt nem is definiálják vagy a globalizáció egy-egy jelenségét általánosítják. Például: Hans-Peter Martin-Harald Schumann: A globalizáció csapdája. Ugyanakkor szaporodnak a korrekt, árnyalt értelmezések is, például: Manuel Castells: The Information Age: economy, society and culture. I-III. (Blackwell, 1996); Globalization (Vedanta Kesari, Chennai, India 2000); Kiss Endre: A tudástársadalom filozófiája (Kiss-Varga: A legutolsó utolsó esély, Stratégiakutató Intézet, 2001.) Granasztói György: Három megjegyzés a globalizációval kapcsolatban (Magyar Szemle, Budapest, 2001. június); stb.

cáfolhatatlanul tagadja? A kereszténység talán nem tagadta a kultúrák közötti különbséget?) Az új globalizációban a vallás és az erkölcs befolyása vitathatatlanul csökken? (Válasz: Nem ugyanerről panaszkodtak már az óegyiptomi korszakokban is?) A globalizáció csak a mértékek, a határfokok, az intenzitások változását hozza? (Válasz: Minden korban nem volt más értéke a nagyobbaknak, a kisebbeknek, a jobbnak, a rosszabbnak, stb.? Mert: mihez képest jobban? Mihez mérten másabban?)

A globalizáció érzete csupán kivetített kollektív szorongás? Az ördögélmény-szükséglet új neve és formája? Vagy a reményélmény-igény új utópiája? A globalizáció mindenekelőtt a közérzetek s köztudások változását kifejező új szó és beszédmód? A globalizáció fogalma a nemértés újabb jellegzetes példánya?

Mihez is mérjük tehát a globalizációt? Ahhoz, hogy valami *mindenhol másoltan, tökéletesen, rendszerszerűen elterjedt*? Mit is jelentene ez? Az egész világ beszél angol nyelven? Minden államban – nagyjából hasonló – piacgazdaság van? A szupranacionális cégek minden kontinens, régió, állam gazdaságát meghatározzák? A világon sehol nincs munkanélküliség és mindenhol nagyjából hasonló jólét van? A világon mindenhol rendszeresen nézzük a három-négy nagy világtelevíziót? Minden kultúrában elfogadják az inkarnációt? Nos, bármilyen kérdést az egészre vetítve teszünk fel, rögtön kiderül, hogy a *totális globalizáltságtól* nagyon messze vagyunk, sőt ez valószínűleg soha nem következik be.

Akkor *mi is* a globalizáció? Még az sem igaz, hogy mindenhol *valamilyen pénz* (sőt papírpénz) a váltóeszköz, hiszen a legfejlettebb országokban is virul a pénznélküli lokális cseregazdaság. Vagy ugyanilyen felületes általánosítás az, hogy a diktatúrák korszakai után a földi civilizációban általánossá vált a politikai demokrácia, hiszen demokrácia és demokrácia között akár *akkora lehet a különbség*, mint korábban diktatúra és demokrácia között.

Visszajutunk tehát oda, hogy a földi civilizáció *aktuális létmódját* nevezzük globalizációnak, amely meglehetősen távolban van a totális globalizáltságtól, így maximum azt mondhatjuk, hogy ebben a létmódban néhány nagy folyamat (*jobban, de változatlanul részlegesen*) globális elvűvé és (*hatásosabban, ám továbbra is korlátozottan*) globálisan működővé válik. Ebből az is következik, hogy önmagában globalizációt mondani szinte semmit nem jelent, maximum azt, hogy a globális jelenségek száma és intenzitása növekszik. Ez különösen akkor így van, ha a globalizáció társfolyamatát, a *lokalizációt* nem érzékeljük, vagy mellékesnek tekintjük. Végül a globalizáció ma olyan *általános fogalom*má tágult, mint a valóság, a világ, az ember, és a sort folytathatnánk, így kikerülhetetlen elméleti és gyakorlati feladat, hogy a globalizáció *aktuális állapotát, természetét, típusait* megfogalmazzuk.

Mondjuk, de *nem tudjuk*, mi a globalizáció? Érezzük, de *nem értjük*, hogy mi a globalizáció? A globalizáció fogalma a *vannincs valóság* tipikus kifejeződése?

A lokalizáció paradigmája

A lokalizáció paradigmája: a *lokalizáció reneszánszának ideája*. Merthogy a paradigma szerint itt és most globálisan esély van a lokális világok autonómiájának elérésére. Az idea *egyaránt tartalmazza* a lokalizáció magas civilizációs szintjének elérését, az új típusú globalizációban a lokalizáció egyenrangúvá válását és a lokális tudástársadalmak és tudásgazdaságok rendszerszerű kiépítését. A három célegyüttes szorosan *összefügg*. A lokalizáció akkor lesz igazán egyensúlya a globalizációnak, ha minél teljesebben tudásvilággá válik és a tudáslokalizációnak feltétele a viszonylag magas civilizációs és ezen belül fejlett infrastrukturális szint megvalósultsága.

A lokális világ szintén, de nem egészen ugyanúgy *univerzum*, mint a globális világ vagy a csillagászati világegyetem. A megismerhetősége is sok szempontból hasonló. Bármennyire is meghökkentő lesz, a lokális világ ugyanúgy bizonytalanságokkal terhes, *titkokkal terhes* univerzum, mint mondjuk a Tejút galaxis. A lokális világok *határait*

ugyanúgy nehezen lehet definiálni, mint például a szellemi univerzumok szélét. A tudományos értelmezésekben ma többnyire elfogadott kritérium, hogy egy-egy lokalitás a nemzetállamok univerzumán belüli *teljesség*, amelynek felső szintje a régió, középső eleme a megye és kistérség, és legalsó világa a település (nagyváros, város, nagyközség, falu).

A lokalitás viszont nem olyan, mint egy ország vagy egy statisztikai régió, amelynek a közigazgatási határai pontosan megjelöltek. A lokális világok *átnyúlnak egymásba*, olykor átmennek az országhatárokon, sőt valóságosan csak *mobil határokról* beszélhetünk, mert minden változási etapban másképpen és máshol érintkeznek s fedik le egymást a szomszédos lokalitások. Ezért az adott lokalitás nem egyszerűen egy földrajzi vagy kistáji, hanem gazdasági vagy társadalomgazdasági, sőt szellemi és identitásbeli lokalitás is. A lokalitásnak is *többes szerkezete* van, mint a globális világnak, és ennél fogva a lokalitáson belüli “belső tartományok” (megye, kistérség, stb.) szintén mobil határokkal és működési formákkal értelmezhetők.

A lokalitás, mint lokális világ a létező, aktuális *lokális létmód*, a lokalizáció viszont a létező lokális világ minél inkább teljes, szerves, *komplex lokalitássá* válása. A lokalitás tehát állapot, megvalósultság, helyi létezés, míg a lokalizáció egy sokoldalú folyamat, amely a lokális világ pályáját, előre haladását, jobb esetben fejlődését írja le és természetesen a lokalizáció mostani célképzetét nevezzük a *lokalizáció paradigmájának*, ami – ha és amennyiben megvalósul – a lokalitás *stratégiai létmódja* lesz.

Így nemcsak a globalizáció, hanem a lokalizációs is az *aktuális létmód* legfontosabb jelenségének a neve. A lokalizáció – szintén a globalizációhoz hasonlóan – nemcsak aktuális, hanem stratégiai létmód is, ami egyúttal a lokalizáció szuperparadigmájának a *megvalósulását* is méri. A gyakorlatelmélet éppen annak a tudománya, hogy két pont (például aktuális és stratégiai létmód) között *milyen az út*, a paradigmaként megnevezett célképzet, avagy vízió mennyire irányítja, szervezi a folyamatokat és a változási folyamatban milyen tipikus *konfliktusok és/vagy kooperációk* működnek. Egyúttal az a feltételezés is szembeesíthető a konkrét eseményekkel, hogy a két pont közötti út az információs korban már *gyökeresen más*, mint mondjuk a pénzközpontú újkapitalizmus viszonyai között.

Az információs kori szuperparadigma konkrét neve a *globlokál világ*²¹. A globalizáció és lokalizáció szerves *egységesítése*. Ha egyetlen fogalomba vonom össze a globális és lokális szavakat, ez azt is jelzi, hogy önmagában se a globalizáció, se a lokalizáció nem üdvözítő. Ez egyaránt nehezen elfogadható a globalizáció és a lokalizáció híveinek. Magam már egy fél életem át hirdetem a lokális világok, a lokális létezések, a lokális bensőségesség *elemi fontosságát*, de szellemileg és szociológiailag vak lennék, ha nem ismerném fel, hogy az elszigetelt, elzárt, csak befelé forduló lokális világ *életképtelen* és éppen univerzumként *zuhanna össze*. A lokális világ jövője: a világ *globlokál egységes rendszerében* van. Nem mehetünk vissza a természeti társadalmak lokális szigeteinek világába, ahol ráadásul a lokális világok között gyakran élethalál harc folyik. Még az sem elég, mint a középkor első felében, amikor a falvak társadalmába és világképébe egy univerzális istent “vittünk be”.

Ha közelebről nézzük, a lokális világ *hihetetlenül bonyolult rendszer* – hálózat és hierarchia egyszerre. Akárcsak a globális világ esetében, hosszú megértési folyamat közben és végén lehet megmondani, hogy az induló helyzetek és a következő helyzetek *között milyen út és utak vannak és a változásokat mi mozgatja és mi inspirálja*. Miután a lokális világok mindig alávetettek voltak a központi hatalmaknak vagy/és az államnak, nagyon kitanulták, hogyan engedelmessékedjenek a külső beavatkozásnak, miközben – ha az nagyon szükséges – a

²¹ A fejlett világban is gyerekcipőben jár a lokalitás vizsgálta és különösen a globalizáció és a lokalizáció együttes kutatása. Jó példa Georges Benko: *Regionális tudomány* (Dialog Campus, 1999) című könyve. Az egyik új jel, hogy végre nemzetközi konferenciát is rendeznek a globlokál folyamatokról. Példa erre, hogy a Goethe Intézet és az Európa Tanács Münchenben tanácskozást tartott Lokális és Globális (Könyvtári törvényhozás a szövetségi és regionális rendszerekben) címmel.

beavatkozást részlegesen átalakítsák, kifordítsák, továbbgondolják. A lokális világok ma is *állam-függőek vagy/és állam-érzékenyek* és ezért az állami beavatkozás – viszont gyakran kizárólag csak a lokális világ politikai-önkormányzati dimenziójában – nagyon könnyen érvényesül. De mi játszódik le az intézményi hálózatok, a hivatalos struktúrák *alatt*?

A lokális világ *szerkezete négy elemből* áll: a legfelső szint – közvetlenül a nemzet/állam alatt – a régió és a megye, amelyet hívhatunk *felső életvilágnak*²², a középső, az *alsó életvilág* szint elve két elem, egyrészt a *környező világ*²³, amelybe a kistérség és a település tartozik, továbbá a *kéznéllevő világ*²⁴, amely a családok és a család nélküli személyek világa. A középső szinten a két elem közötti határ elsősorban ott ragadható meg, hogy a környező világ még nyilvános, a kéznéllevő világ pedig nem nyilvános lét. Végül a negyedik szint a *belsővé vált életvilág*, ami viszont nem más, mint az egyén felettes éne, avagy a személyben a mindennapi életvilág képe.

A valóság forró dimenziója, avagy a legfőbb valóság így a középső szintnek az “alja”, a kéznéllevő világ, mert a lokálitásnak ez a nem nyilvános mikrovilága. Itt dől el, hogy mikor és milyen mértékben beszélhetünk vagy nem beszélhetünk *kvalitatív lokálitásról*. Hiszen a globlokál világot úgy is jellemezhetjük, hogy a kvantitatív és a kvalitatív globlizáció folyamatai *behatoltak* a lokálitásba, sőt az egyének intim szférájába, a kéznéllevő világba is. Ebből az is következik, méghozzá törvényszerűen, hogy az információs társadalom paradigmájának csak akkor van tényleges társadalmi-emberi haszna, ha a paradigma megvalósulása jelentős *minőségi eredményeket* hoz a kéznéllevő világban. Ekkortól kezdve beszélhetünk kvalitatív lokálizációról.

A lokálitás jellemzői: *a mindennapi ittlétség ideje-tere, a jelenvalóság tüzes központja*, ami csak korlátozott epokhét (távolságteremtést) tesz lehetővé. Ezért gyakran feldolgozatlan és meg nem értett folyamat a lokális létezés mód négy szférája, főként a települések helyi társadalmában a családok és környezetük világa, *az informális lokálitás*.

Mondjuk, de *nem tudjuk*, mi a lokálizáció? Érezzük, de *nem értjük*, hogy mi a lokálizáció? A lokálizáció fogalma a *vannincs valóság* tipikus kifejeződése?

A világszerkezet, avagy térszerkezet újdonsága

A világszerkezet nem egyszerűsíthető csak *térszerkezetre*, ám a térszerkezet mindenképpen a világszerkezet legfontosabb jellemzője. A világszerkezet tehát egyúttal időszerkezet, tudásszerkezet és például társadalomszerkezet. Most ugyan csak a térszerkezetet tárgyaljuk, ám minden térszerkezet egyben társadalomszerkezet is, avagy a térbeli különbségek *társadalmi különbségekké* válnak. A térelmélet fókuszja a fejlett globalizáció korában nem szűkíthető le egy-egy nemzetállamon belüli térstruktúrára, noha a társadalmelemzők számára evidens, hogy a nemzetállam természeti-települési-társadalmi tere tipikusan hierarchikus rendszer: a szerkezetben *felül* a nagyvárosok elit övezetei vannak és az innen induló területi-társadalmi lejtő *alján* Magyarországon a tanyasi agrárkörzetek vannak.

Ebben az összefüggésben a lokálitás nem más, mint a (részben még hagyományos, az ipari társadalomtól örökölt) nemzetállami térszerkezet *alsó fele* és ezen belül ezért is

²² Az életvilág fogalom kidolgozója Husserl, lásd Edmund Husserl magyarul megjelent műveit: Válogatott tanulmányok (Gondolat, Budapest, 1972), Az európai tudományok válsága I-II. (Atlantisz, Budapest, 1998), Kartezianus elméletek (Atlantisz, Budapest, 2000).

²³ A környező világ fogalmat Martin Heideggertől vettük át, aki a következő definíciót adta: “A mindennapi jelenvalólét legközelebbi világa a környező-világ.” Martin Heidegger: Lét és idő (Gondolat, Budapest, 1989, 174.o.) Ebből született – részben más tartalommal - a térszerkezet környező-világ fogalma.

²⁴ A kézhezállóság és a kéznéllevő-világ eredetileg szintén Martin Heidegger filozófiai kategóriái: “A kézhezállóság a létező ontológiai-kategoriális meghatározása, ahogy az ’magánvalóan’ van. De hát a kézhezálló mégiscsak a kéznéllevő alapján ’van’.” Heidegger: i.m. 181-182.

különböztettünk meg a lokalitáson belüli életvilágokat, sőt a lokalitás legalját markánsan szétválasztottuk *környező és kéznéllevő* világra. Itt azt kell megérteni, hogy a környező és a kéznéllevő világ egészen *más státuszú és más jellegű*, ha a nagyvárosok elitkerületeiről, a metropolisok agglomerációjáról, az iparosodó nagyközségekről vagy például a hegyi bányászfalvakról beszélünk. Mindegyikben van informális, közvetlen kéznéllevő világ és ennek társadalmi és szellemi háttereként környező világ, csak hogy gyökeresen eltérnek egymástól, sőt akár lehet *akkora különbség* is közöttük, mint ég és föld között, mert az élethelyzetek és az élethesélyek drasztikusan mások.

A nemzetállam *fölötti* térszerkezet az, amely mindenekelőtt leírható a globalizáció fejleményeként. Az utolsó húsz év hozta magával, hogy a földi civilizáció egységes, de struktúrált *tételemmé* vált és elfoglalta helyét a földi térszerkezet *tetején*. Más kérdés, hogy a globalizáció-lokalizáció kontinens(ek)ként, nemzet(ek)ként, olykor még törzs(ek)ként másként halad előre és így a globális világon belül eltérő tér- és társadalmi formációk működnek. Ha csak a térbeli viszonyokra koncentrálunk, joggal mondhatjuk, hogy a globális térszerkezetben a globális szint alatt vannak a *kontinensek*, amelyek már történelmük és állapotuk miatt is markáns térszerkezeti elemek. Nem hiszem, hogy különösebb magyarázatot követelne az európai, az ázsiai vagy egymástól is elválasztva az észak és dél-amerikai kontinens, mint térszerkezeti modell.

A globális térszerkezet lépcsői fentről lefelé: a *globális* összvilág, a *kontinensek* világa, majd a kontinenseken belüli *országcsoportok* világa, aztán a *nemzetállamok* (nemzetek és/vagy államok) világa és végül a *lokális* világok, valamint ezen belül is a felső és az alsó *életvilágok*, ami még osztható a *környező* és a *kéznéllevő* világra. A közvetlen globális (földi) térszerkezet tehát szerintünk minimum *kilenc lépcsőből* álló globális szerkezet.

A tér vagy téridő nem ér véget a föld nevű bolygó külső határánál, amiből az következik, hogy a kilenc lépcső felfelé (is) folytatódik, először jön a naprendszer, aztán Tejút-galaxis, majd a világegyetem és – mai tudásunk szerint – „legvégül” a *kvantumtér, és/vagy az isteni valóság*. A téridő szerkezet szintén nem ér véget a földi lokális világoknál és szükségképpen folytatódik tovább, csak *lefelé*, a kéznéllevő világon belül az *egyének* világa és a belső kvantumtérként, a *tudatok* világa. Az elméleti újdonság így az, hogy az univerzális tér(idő)szerkezet összesen legkevesebb *tizenöt szerkezeti-lépcsőből* áll. (Ha Einstein után tudjuk, hogy a téridő görbül, akkor mondanunk sem kell, hogy ez a lépcsősor is „görbül”, ami a téridőszerkezet gömb jellegét mutatja.)

Külön elemzést érdemel az *országcsoportok* világa. Eddig is beszéltünk mondjuk Európán belül Észak-Európáról vagy Dél-Európáról (akár mint mediterrán Európáról), mi több Magyarország szempontjából Kelet-Európáról vagy/és Közép-Európáról. A problémafelvetés persze az, hogy a fejlett globalizáció korában az országcsoportok helyzete és esélyrendszere lényegét tekintve *mit és mennyiben* változott? Először is az önmagában nagy eltérés, hogy az országcsoportok világa – például a múlt században – szinte a töredékes-globális világ tetejének látszott, különösen akkor, ha a kisebb-nagyobb birodalmak egy-egy kontinens *valamelyik körzetében* szerveződtek meg. A globális térszerkezetben még a szovjet-érdekszféra, vagy birodalom sem írható le másképpen, mint az euroázsiai kontinens viszonylag széles kört átfogó *országcsoportjának* sajátos, korlátozott rész-globalizációjaként. A 20. század elején vagy közepén a kontinenseket uraló területi-hatalmi tömbök tűntek a globális térszerkezet *csúcsának*.

Ettől az állapottól azonban messze kerültünk. Az országcsoportok világa már „csak” a globális térszerkezet középső dimenziója. A nyelvi fordulat is jelzi, hogy egyre többször emlegetnek úgy egy-egy országcsoportot, mintha régió lenne; lehet, hogy az országcsoport fogalmát fel is válthatnánk az *országokrégió*²⁵ kategóriával, mert a 21. században minden országcsoport nem több és nem kevesebb, mint egy országból álló régió. Ez a fogalom arra

²⁵ Az országokrégió fogalmát először ebben a tanulmányban használjuk.

is alkalmas, hogy a tényleges viszonyokat és mozgásformákat rögzítse. A nemzetközi szakirodalomban régóta megkülönböztetnek úgy országokrégiókat, mint *első és harmadik világot*, vagy fejlett és fejletlen világokat. Egy korábbi elemzésben²⁶ már eljutottunk oda, hogy az első és a harmadik (sőt: negyedik) világ közötti valóság- és fogalomhiányt igyekeztünk kitölteni, és elemzési rendszerbe állítottuk a *második világ* fogalmát. Ez azért volt elemien fontos, mert Magyarország is a második világba, mint az egyik félig-fejlett országcsoporthoz tartozik. (Az első, a második és a harmadik [+ a negyedik] világ fogalma már a *globális társadalom és térszerkezet* tényleges rendszerét is jellemzi.)

Most se higgyük persze, hogy mindent világosan megértettünk. Az univerzális térszerkezet lépcsői között nincsenek *egyértelmű határok*, avagy metaforikus nyelven mondva, a lépcsők nem szabályosak, a lépcsőknek nincsenek élesen kifaragott élei, az „idő” vasfoga mindenhol belemart a lépcsők felszínébe. Ezek a térstruktúrák is a *vannincs valóság szabályos-szabálytalan* rendszerei.

Nos, az új kérdés még hátra van: az információs korban, sőt azt követően *hogyan alakul át vagy hogyan működik másképpen* – feltéve, ha átalakul, és működését változtatja - az univerzális, a globális, a regionális és lokális *intelligens térszerkezet*?

Intelligens tér-idő elmélet

Közép-Kelet-Európában az ipari-posztipari társadalom térszerkezetét a regionális tudomány²⁷ elemzései alapján változatlanul *fordista térszerkezetnek* tartják. (Maga az eredeti fogalom Alain Lipietztől²⁸ származik, s először csak annyit jelentett, hogy a fejlett országok a második világháború után az erős gazdasági növekedés korszakában a fordista gazdasági régió tömbjét alkották.) Magyarországon *az elkésett és éppen ezért összezsúszott* gazdasági-társadalmi fejlődés miatt a fordista gazdasági régiók először szintén a második világháború alatt és után, majd másodsor a nyolcvanas évek közepétől kezdtek kialakulni. Ezért egyáltalán nem meglepő, hogy a hazai regionalisták többsége a kilencvenes években is *fordista térszerkezetben* gondolkodott. Holott a statisztikai-tervezési régiók létrejöttékor a – részben kreált - hét magyar régió rögtön több volt, mint csak gazdasági (ipari és mezőgazdasági) fordista régió. A térelmélet tehát itthon szükségképpen gyakran a kétszer induló, hagyományos régiófejlődés *foglya* maradt és ezért nem is nagyon vette észre, hogy az éppen megszülető fordista térszerkezet rögtön elmozdul *az intelligens térszerkezet* irányába.

Az *elkésett-összezsúszott* térfejlődési pálya ellenére elméletileg élesen megkülönböztethetők *az európai tér(idő)szerkezet egymást követő típusai*. Ezek a következők lehetnek: 1. Fordista, ipari-kapitalista tér- {és részben idő} szerkezet; 2. Posztfordista, posztipari-posztkapitalista idő- {és részben tér} szerkezet; 3. Információs (pénzgazdasági és információs társadalmi) tér-idő szerkezet; 4. Tudásközpontú (tudástársadalmi) tér-idő szerkezet; 5. Kvantum tér-idő/időtér-szerkezet.

Vizsgáljuk meg őket egyenként. 1. A *fordista térszerkezet* a 19. és jórészt a 20. század első felének uralkodó térszerkezete, azaz a fejlődésnek ebben a szakaszában a tér mindenekelőtt térgazdaság, méghozzá az ipari s aztán a posztipari gazdaság által strukturált tér. A 20. század második felében aztán világossá vált, hogy a fordista térszerkezet kialakítja a térben tagolt fordista társadalomszerkezetet is, avagy a térszerkezeti hátrányok mindig társadalmi hátrányokat jelentenek. Ennek a fejlődési folyamatnak szükségképpen következménye, hogy a középkori-újkorai térszerveződések fokozatosan hozzáidomulnak a fordista fejlődéshez. Ekkor válik általánossá, hogy az ipari forradalomnak és az erős központi

²⁶ Varga Csaba: Magyar megatrendek az új globális erőterben (A mai világ és a jövő foratókönyvei, Budapest 1997)

²⁷ Georges Benko: Regionális tudomány (Dialóg-Campus, Pécs-Budapest, 1999)

²⁸ Alain Lipietz: Le national et le régional, 1990 (in G. Benko, La dynamique spatiale de l'économie contemporaine, La Garenne-Colombes, EEE, 71-103.)

hatalomnak alávetett térségek elvesztik a korábbi relatív önállóságukat is. Elmélete: a fordista térelmélet.

2. *Posztfordista időszerkezet.* A fordista térszerkezet radikális vagy csak rejtett változásait az is magával hozta, hogy a kontinentális (európai), majd a globalizálódó kapitalizmus újabb és újabb fejlődési stációkon – kezdve a kora kapitalizmustól a globális pénzgazdaság kialakulásáig - ment keresztül. Ekkor vált látványossá, hogy az időben egymást követő stációk domináns térszervező erővé váltak. A tértörténet konkrét *történeti* – egymástól eltérő - *tereket* hozott létre. Egy-egy nemzetállamon belül is egyszerre voltak és vannak jelen posztf feudális, korakapitalista, vagy már a világgazdaságba integrálódott régiók-megyék. (Külön érdekesség, hogy a gyorsuló időben egy rövidebb időn belül jönnek létre az új és újabb típusú térszerkezetek.) Elmélete: a posztfordista idő(tér)elmélet.

3. *Információs térszerkezet.* Az információs társadalom korszaka Európában a kilencvenes években alakult ki. Hamar kiderül, hogy a nagyon stabilnak és változatlanul látszó fordista-posztfordista térszerkezetek hol látványosan, hol pedig szinte láthatatlanul jelentősen módosulnak a globális és európai információs gazdaságban-társadalomban. Az egyik meglepetés, hogy régiók emelkednek és süllyednek a globális térszerkezetben (ne felejtjük el, hogy most alakul ki először globális térszerkezet), függően attól, hogy mennyire sikeresen alkalmazkodnak a globális gazdasághoz-társadalomhoz. Európában sorra jönnek létre az innovációs, az információs régiók, a televárosok, az intelligens falvak. A térszerkezet szintjei már nem nemzetállamon belül, hanem a globális térszerkezetben versenyeznek egymással. Elmélete: a globális információstér elmélete.

4. *Tudásközpontú téridő szerkezet.* A fejlett világban ennek az új típusú, tudásközpontú téridő szerkezetnek a kialakulását most követhetjük nyomon. Ez a fejlődő jelen és a közeljövő. Ezek a térszerkezeti elemek már nem elsősorban gazdasági vagy/és közigazgatási, hanem integrált tudásalapú gazdasági-társadalmi, és most először kiemelten tudásfejlesztési²⁹ téridőszintek. Ennek a modellnek a sajátossága, hogy a globalizáció mellett felgyorsult és intenzívebbé vált lokalizáció együttesen globlokál térszerkezetet eredményez. Így a globalizáció és a lokalizáció alapvetően megváltoztatja a tér, avagy a téridő struktúrákat és mozgásformákat. A régió, a megye, a kistérség már nemcsak a globalizáció ellensúlya, hanem a lokalizáció szerves megvalósítója – így a szemünk előtt születnek meg a belülről is egyre strukturáltabb globlokál térszintek. Elmélete: az integrált tudástéridő elmélete.

A közeljövő és a távoli jövő az ötödik stáció felé mutat: a *kvantumtéridő-szerkezet* születése. Vége annak a boldog állapotnak, hogy a valóságban és az elméletben is jól kitapintható, kvázi-egységes, egyirányba mutató, átlátható téridő-szerkezetek vannak. A tér, a téridő, az időtér struktúrák mind a külső, mind a belső erőterekben és mozgásformákban bonyolult, mobil, interaktív, valóságos és virtuális téridőhálózatokká válnak. A téridőhálózatok tipikus káosz-téridő rendszerek, viszonyok lesznek, amelyek különös energiatereket, időtereket és mozgástereket eredményeznek. Várhatóan egyaránt önállósulnak a globális és lokális, valamint (a korlátozott) nemzetállami dominanciákhoz képest. Összekötnek és elválasztanak – *a stabil instabilitások* világa ez. A mozgatóerőket tekintve kulcsszerephez jutnak az egyéni és csoportos köztudások, s magastudások, további az egyéni és csoportos (a lokálistól legalább a globálisig vagy még tovább mutató) tudatállapotok. Elmélete (lehet): a kvantum téridőelmélet az univerzális térszerkezetű világban.

Az öt modellt együtt *intelligens térszerkezet elméletnek* nevezzük. Ha a 21. század elejének látványos eredménye a globális és lokális tudástársadalmak – új módon hierarchikus - hálózatainak létrejötte, akkor a tudástársadalom hazai fejlesztésének egyik kitüntetett

²⁹ Enyedi György: Az emberi tudás és regionális fejlődése (Lidérces mennyország, 1995, Győr)

feladata a magyar intelligens régiók, megyék, kistérségek és települések *stratégiáinak*³⁰ megszületése és a stratégiák konzekvens és rendszerszerű megvalósítása.

Új tudások a tudás új szerepéhez

Ha a boldog-boldogtalan állapotunkban sokáig azt hittük, hogy az objektív és szubjektív között *éles határ* van, vagy azt gondolhattuk, hogy az anyagi és szellemi folyamatokban elsősorban (noha nem kizárólag) az anyagi dimenziók az *elsődlegesek*, főként (de nem kizárólag) az új tudások, az új gondolkodások eredményeként létrejövő fejlett globalizáció-lokalizáció korában békésen szembesülhetünk avval, hogy – eddig is vagy csak most? – *a tudás szerepe kardinális*.

Nem fejthetjük ki az általunk képviselt *tudáselméletet*, ám néhány fontos elemét és konzekvenciáját jelezzük, mert a tudástársadalom jelene és jövője értelmezhetetlen a *tudás/nemtudás értelmezése* nélkül. Először is *a tudat és tudás* típusok közötti kölcsönösséget érzékeltetjük, anélkül, hogy rögtön eldöntenénk, a tudat vagy a tudás volt előbb, egyelőre elég az a bizonyosság, hogy a tudatok és tudások hihetetlen mértékben *hatnak egymásra*, de új tudásokat csak a tudatok hozhatnak létre, de a tudások inspirációi nélkül a tudatok kevésbé kreatívak, azaz a tudatok nem egészen függenek a tudások állapotától és minőségétől. A szerkezeti és működési modell analógiája a szubatomi, szubmikroszkopikus világ: a tudat a kiszámíthatatlan, megjósolhatatlan, mindig más részecske/mozgás, aminek az atommag kerete nem más, mint a tudások hallatlanul bonyolult, de szilárd rendszere.³¹ Ebben a fejezetben viszont mindössze a *tudáselméleti megközelítésre* térünk ki, függetlenül attól, hogy válaszolunk-e arra a kérdésre, hogy a tudás eleve jó-e és hasznos-e?

Ha a tudás és a tudásszerep kérdéskörét vetjük fel, akkor néhány *alapvető problémára* mindenképpen válaszolnunk kell.

Először is: egyáltalán mi a tudás, és aztán milyen az univerzális és globális tudásrendszerek szerkezete?

Mindjárt két dilemma vár megválaszolásra: mi *a tudás* definíciója³² és *milyen típusú* tudásokról beszélhetünk³³? Kiindulópontunk nem a hagyományos tudás-parcellázás (vallási tudás, tudományos tudás, művészeti tudás, stb.), de nem is pusztán a tudás hordozóira (személyes tudás, társadalmi tudás,³⁴ stb.) alapozzuk az elemzést, sőt nem szeretnénk magunkat a tudásszociológia egyetlen irányzatához (rendszerelmélet, tudományelmélet, posztmodern elmélet, diskurzuselmélet³⁵ stb.) sem elkötelezni. Megközelítésünk ugyan

³⁰ Lásd: Intelligens régiók Magyarországon 1. Szerkesztette: Pócs Gyula. (Agroinform Kiadóház és Stratégiakutató Intézet, Budapest, 2001)

³¹ Fritjof Capra: A fizika taója (Tercium kiadó, Budapest)

³² Nem szeretnénk elveszni a tudás (vagy tágabban az adat, az információ, a jel, a tudás) definiálásában. Számos és különböző szakértő tesz erre kísérletet. Kollégánk, Czeglédi János külön füzetben összegezte kutatásait: szerinte az adat az egységnyi megismerés tudati dokumentuma, majd két adat viszonyának meghatározása révén keletkezik az információ, az információk szerkesztése hozza létre az ismeretet, ami a döntésképes tudati pillére, végül a jellel mint fizikai jelenséggel, az információ nem-agyi anyagi hordozóra való helyezésével az emberi növeli megismerési és munkavégzési teljesítményét (Czeglédi János: Iberianicum (Tekintet Könyvek, 2000)

³³ Nagyon inspiráló Karl Popper objektív és szubjektív tudást kifejtő elmélete. (Karl Popper: Test és elme, Typotex Kiadó, 1998.)

³⁴ Néhány fontosabb, magyarul olvasható mű: Polányi Mihály: Személyes tudás I-II. Atlantisz 1994); Karl R. Popper: Három nézet az emberi tudásról (Tudományfilozófia, Áron Kiadó, 1999); Lakatos Imre: Tudományfilozófiai írásai (Atlantisz, 1997); Paul Feyerabend: Három dialógus a tudásról (Osiris-Gond, 1999)

³⁵ Néhány hazai válogatás és fordítás: Karácsony András: Bevezetés a tudásszociológiába (Osiris-Századvég, 1995); poszt-posztmodern (válogatta és szerkesztette> Pethő Bertalan, Platon, 1997); Philippe Breton: A manipulált beszéd (Helikon, 2000)

Mannheim Károly³⁶ tudásszociológiai szemléletéhez kötődik, de nem ragadnánk le az utópikus tudat négy alakjánál (újrakeresztelők orgiasztikus chiliizmusa, a liberális-humanitárius eszme, konzervatív eszme, a szocialista-kommunista utópia³⁷) sem. Célunk tehát a tudások rendszerének-hálózatának *több szempontú, integrált* elemzése.

Kénytelenek vagyunk a tudás és nem-tudás fogalmát konkretizálni a *formafeletti, formázott és formaalatti (avagy tudásalatti vagy hallgatólagos tudásra³⁸)* szétbontani. A tudásalatti tudás ugyanúgy tudás, mint a nem-tudás és mivel nyelvileg nem vagy csak igen homályosan formázott, pontos tartalmáról csak közvetett tudásunk lehet. Hasonlóan megkerülhetetlen szempont az *uralkodó és az alávetett tudások* szociológiai típusainak elválasztása, mert ebben a mediatisztált kommunikációs világrendben az uralkodó tudások hatalmi helyzete nem bontódik le, sőt olykor drasztikusan erősödhet, de fölénye ugyanakkor bizonytalanabb, és kevésbé tartós, mert az alávetett tudások szabadságharcát is szintén támogatja a digitális médiavilág. Régi elválasztást mutat a *tömegtudás* (elmélet-előtti, mindennapi, rutintudás) és a *magastudás* (vallási, tudományos, stb. tudás) közti távolság, de minden ellenkező híresztelés szemben az utolsó évtizedekben a magastudásból soha nem látott mértékben került le tudás a tömegtudásba.

Mi hát *a tudás*? Nem elsősorban számtalan új információ és nem is csak számtalan új felismerés, hanem – mint már máshol kifejtettem³⁹ – *átfogó vízió az Egészről*, a teljes valóságról, s ehhez a korábbi állításhoz hozzátehetem, hogy az egész tudása, avagy a tudásegész akkor hoz létre tudástársadalmat, ha ez a típusú tudás, a tudás tőke *a társadalom újraszerveződését, egységesülését, a társadalmi tőke reneszánszát* hozza magával. Ha ez a tudás definíciója, akkor már nincs sok értelme a hagyományos tudásparcelláknak, hanem az a fontos, hogy kiépült a globális tudásszerkezet, amelyben megkülönböztetünk *formafeletti, formázott és formaalatti tudásokat*.

Másodszor: van-e a tudásnak új szerepe, vagy/és az „új” szerep most csak látványosan látszik? Másképpen: az új típusú globalizáció korában miben, hogyan *változott* a tudás funkciója?

Ehhez tisztáznunk kellene, hogy az egész (értsd: Egész) részeként mi a globalizáció célja? A válaszok nagyon eltérőek lehetnek egymástól, hiszen ezek jelentősen függnék a választott értékektől, tudásoktól. Íme, néhány lehetséges választípus: 1. Az új valóságrendszer célja nem egyéb, minthogy globális, teljes rendszerré váljon (rendszerelméleti aspektus); 2. Az Egész alapvető értelme az igazságosság megvalósítása;⁴⁰ (igazságosságelméleti szempont) 3. Az általános cél a klasszikus program: az egyéni és társadalmi boldogság lehetővé tétele;⁴¹ (boldogságelméleti aspektus) 4. Az egészsé válás nem különösebben értékközpontú stratégia, mindössze a hasznosság maximalizációjának növelése a feladat; (hasznosságelméleti szempont) 5. A stratégia központi értelme az „üres” rendszer feltöltése tudással, feltételezve, hogy a tudás közvetve egyaránt ígér hasznosabb-boldogabb életvilágot;⁴² (tudáselméleti aspektus); 6. Az ezredforduló gazdasága és társadalma mindenekelőtt és mindenekfelett jeltermelő gazdaság és társadalom. (jelelméleti felfogás);⁴³ 7. A tudás harmadik megismerési fokozata minél több embernél a legmagasabb rendű tudatállapothoz, az újjászületéshez, a

³⁶ Mannheim Károly: A konzervativizmus (Cserépfalvi, 1994)

³⁷ Mannheim Károly: Ideológia és utópia (Atlantisz, 1996)

³⁸ A hallgatólagos tudás fogalmát Polányi Mihály abból a tényből vezeti le, hogy többet tudhatunk annál, mint amennyit el tudunk mondani. (Polányi Mihály: Tudomány és ember, Argumentum Kiadó, Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság, 1997)

³⁹ Varga Csaba: Tudástársadalom és tudásrégió (Kiss Endre.-Varga Csaba: A legutolsó utolsó esély, 2001)

⁴⁰ John Rawls: Az igazságosság elmélete. (Osiris, Budapest 1997.)

⁴¹ Huoranszki Ferenc: Filozófia és utópia (Osiris, 1999, 38-40 l.)

⁴² Varga Csaba: Tudáselmélet, tudástársadalom, tudásrégió. INCO 2001/1.

⁴³ Pethő Bertalan: Technikai civilizáció és lélek (Platon, Budapest, 2000)

megigazuláshoz, a megvilágosodáshoz vezessen⁴⁴ (megvilágosodás-elméleti program); 8. Minden eddigi értelemadás kritikája, relativizálása, új értelemadások feleslegessé tétele⁴⁵ (posztmodern szemlélet); 9. A felsorolt és fel nem sorolt aspektusok együttes, integrált érvényesítése. (egységelméleti aspektus); 10. stb.

Lehetőleg összesítsük *egységes gondolati hálózattá* ezeket a szempontokat. A tudáselmélet központú egész-felfogás így a korábbi szempontok részleges vagy teljes *integrálását* akarja. Az információnak, az ismeretnek, a tudásnak, a jelnek⁴⁶ minden korban volt és van jelentősége. A tudás új szerepe viszont azonos avval, hogy most, az ezredévváltáskor *központi funkcióhoz jut*, méghozzá úgy, hogy más szempontokat nem szorít ki, hanem tudatosan *szemléleti rendszerbe szervez* minden eddigi lehetséges/nemlehetséges szempontot.

Harmadszor: az információs kor hozott-e és milyen új tudásokat?

A válasz elég egyöntetű: *mindenképpen hozott*. De milyen új tudásokat? A huszadik században a relativitás elmélet és a kvantumelmélet után a természettudományos gondolkodás minden várakozást meghaladóan átalakult. A század közepétől – az informatikai technológiák gyors fejlődése után – az információ-, a számítógép-, vagy többek között a nyelvelmélet folyamatosan fejlődik. A társadalomtudományi elméletekben látszólag kisebb a változás, ám például a tudásszociológiában, a rendszerelméletben vagy a gazdaságfilozófiában komoly áttörések mentek végbe. Az információs kor új tudásai nem egyszerűen a globalitás vagy – jóval kisebb mértékben - a lokalitás elméletekben jelennek meg, hanem mindenekelőtt abban, hogy egy *általános hiányt* deklarálnak. Mert hiányzik egy tudományközi, rész tudományok feletti *új egységes elmélet*. Holott a posztmodern vagy a poszt-posztmodern éppen arról beszélt, hogy a nagy, átfogó elméletek kora lejárt, sőt a tudományok soha nem látott mértékben specializálódtak. Noha a természettudósoknak csak egy kisebbsége szorgalmazza, hogy a következő években szülessen meg legalább az egységes természettudományos elmélet(vízió).

Negyedszer: az új tudások átalakítják-e az univerzális és globális tudásvilágot?

Soha nem sejtett mértékben átalakítják. Lassan ott tartunk, hogy mindent másképpen látunk, és mindent másképpen tervezünk. Az Einstein vetette szellemi termés beírja – nehéz is érzékelni, hogy hova, meddig, milyen tudásszintre jutunk el. A kézzelfogható (jó vagy rossz) eredmény nem pusztán annyi, hogy bizonyos tudások – kontinensektől és kultúráktól függetlenül – globalizálódnak, hanem az, hogy ennek az új tudásnak egyre kevesebb köze van a közelmúlt (az utolsó két-háromszáz év) tudásához.

Összefoglalva és továbblépve: A tudás *a tudat kifejeződése*? A tudás a tudat *megnyilvánulása*? Ha azt mondjuk, hogy az objektív tudás az egész átfogó víziója, akkor a társadalmi tudást önmagában vizsgáltuk, s mindenekelőtt egy-egy korszak közös tudásáról beszéltünk, anélkül, hogy valamilyen kollektív tudattal összekötöttük volna. Ha viszont az egyéni tudást szemléljük, akkor egyfelől azt mondhatjuk, hogy a konkrét egyének – a rendhagyó csúcstudásuktól eltekintve – az egész víziójának mindig csak *egy-egy töredékét* ismerik és értik, másfelől viszont az egyéneknek nincs tudása (*személyes*) *tudat nélkül*, s noha csak később definiáljuk a tudatot, az elég nyilvánvaló, hogy a tudás *a tudat* aktuális, mozgósítható, nyelv által kifejezett *formája/tartalma*.

Új társadalom, avagy a társadalom új szubsztanciája

⁴⁴ Ravasz László: Kis dogmatika (Kálvin Kiadó, 1996); Láma Anagarika Govinda: A korai buddhista filozófia lélektani attitűdje (Orient Press, 1992), stb.

⁴⁵ Többek között Jürgen Habermas, Jean-Francois Lyotard, Richard Rorty: A posztmodern állapot (Századvég-Gond, Budapest, 1993)

⁴⁶ A fogalmak definiálást lásd Czeglédi János: Iberianicum (Tekintet Könyvek, Budapest, 2000)

A New Society szintén egyszerre *van és nincs*. De nemcsak az új jelző miatt: a társadalom eleve vannincs jellegű. Ha a valóság egyszerre a totalitás és a konkrét, akkor a társadalom *a konkrét*, vagy a konkrét egyik megnyilvánulása, miközben a társadalom maga is egyszerre a teljesség és a kézzelfoghatóság. A társadalom mai ismereteink szerint⁴⁷ csak a földi civilizáció fejleménye, önálló és sajátos rendszer, noha nem kizárt, hogy – ha más galaxisokban, más bolygókon is van értelmes élet – az értelmes lények *mindig* társadalmat hoznak létre.

Ettől függetlenül az emberi megismerésnek és megértésnek két „valami” évezredek óta ellenáll: az ember/tudat mellett a *társadalom és a társadalmi tudat*. A tárgyalásban nem szeretnénk oda visszamenni, hogy mikor és hol született meg a társadalom, noha a *genesis* meglehetősen sokat elárulna a társadalom természetéről, de az a hipotézisünk, hogy a *genesis*ről vagy a *genesis*ekről mérhetetlenül keveset tudunk. Még azt sem merjük megbecsülni, hogy a téridőben most – a keresztény időszámítás szerinti harmadik évezred legelején – *alapvetően másabb vagy fejlettebb* társadalom létezik-e, mint bármikor korábban. Nézzük mindössze az Új Társadalmat, amiről talán annyi kockázat nélkül megállapítható, hogy az „új” jelzőnek csupán annyi értelme van, hogy a folyó időben ez a társadalom feltehetően *nem egészen ugyanolyan*, mint száz vagy kétszáz évvel ezelőtt.

Ám hiába vagyunk ennyire óvatosak. Ha társadalom volt ezer vagy ötezer éve is, akkor feltehetően a társadalomnak vannak olyan jellemzői, amelyek *nem téridőhöz* kötöttek. Ha a társadalom – a felületes szemlélő számára is evidensen – sok jel szerint nem ugyanolyan, mint dédnagyapáink idején, akkor a társadalomnak vannak *téridőhöz kötött* kritériumai. Csakhogy az az egyszerű probléma van, hogy a nem kötött és kötött jellemzők megkülönböztetése még nem sokat segít, hiszen nem kizárt, hogy a nem kötött tulajdonságok a *lényegesek és döntőek*, s a téridőhöz kötött meghatározottságok örökké érdektelenek. Ez akár lehet fordítva is. Egy nem vagy kevésbé kötött gondolkodás számára minden hipotézis *alternatíva*. Az európai, s különösen a közép-kelet-európai gondolkodásba az elmúlt ötven-száz évben mélyen beivódott az az ideológia, hogy a társadalom nem egyének együttese, hanem *társadalmi csoportok viszonyrendszere*. Tartható-e ez a korhoz kötött társadalom hipotézise?

Ha erre a kihívásra felelnünk kell, mindjárt készen áll a válaszséma, hogy a kérdésfelvetés helyes, mert az egyéneket csoporttá szervezi a hasonló *munkatevékenység vagy a vagyoni helyzet* és a csoportok közötti viszonyokat perdöntően befolyásolja a csoportok közötti munkatevékenység és vagyoni különbség. Ezért beszéltünk agrár vagy ipari, vagy szellemi tevékenységet folytató nagyon gazdag, közepesen gazdag, szegény társadalmi csoportokról.

Ha idáig eljutottunk a válaszséma felidézésében, meglehetően *elbizonytalanodunk* az elemzéskezdés és folytatás helyességében. Első szempillantásra átlátható, hogy a válaszséma csak akkor lehet igaz, ha az egyén vagy általában *az ember lényege* a munkatevékenység vagy a tárgyasult vagyoni státusz. Ha az ember szubsztanciális és aktuális tartalma nem ez, hanem például a tudás, a tudat, vagy a reflexív gondolkodás képessége és gyakorlása, akkor az előbbi válaszsémát talán elejthetjük. Ez persze nem azonos avval, hogy a munkatevékenység vagy a vagyoni állapot és az általa részben garantált esélytöbblet nem lenne fontos strukturáló tényező. A logikai úton újabb fordulat következik: az ember lényegét jelentő tudást/tudatot az egyén genetikailag magával hozza, vagy mindezt – szőröstől-bőröstől – *a társadalomban és a társadalomtól* sajátítja el a nyelv segítségével. Ha idáig jutottunk a feltevésben, akkor akár azt is mondhatjuk, hogy a társadalom lényege nemcsak (vagy nem elsősorban) a csoportok strukturált viszonyhálózata, hanem a társadalmi tudat létezése, avagy a társadalom nem más,

⁴⁷ Szociológiaelmélet, szerkesztette: Julius Morel, Eva Bauer, Tamás Meleghy, Heinz-Jürgen Niedenzu, Max Preglau, Helmut Staubmann (Osiris Kiadó, Budapest, 2000), Peter L. Berger-Thomas Luckmann: A valóság társadalmi felépítése (Jószöveg Műhely Kiadó, 1998).

mint *egy tudástartály* és a tudás *öntudatlan-öntudatos elsajátítása*. Most sem nyugodhatunk meg: a nyelv nélkül nincs tudástenger és sem ívás a tudásvizéből. Akkor viszont a társadalom nem egyéb, mint *a nyelv megszületése, megőrzése, továbbadása*.

Könnyen belátható viszont, hogy a nyelvet *egyetlen szülő* is továbbadhatja az utódnak, bár társadalom nélkül a nyelvet a szülő nem képes használni, hiszen a nyelv az egyének közötti kommunikáció (is). A társadalom mindazonáltal nem fizikailag-lelkileg-szellemileg létező egyén, azaz a társadalom nincs vagy létezése nem mutatható ki *ember nevű különös élőlény* létezése nélkül. Mai tudásunk szerint persze azt egyértelműen nem jelenthetjük ki, hogy a társadalom egyáltalán nincs emberi élőlény megjelenése nélkül - vagy tőle függetlenül. Ez ugye elvileg *két konzekvenciát* jelent: végső soron a nem ember-lények is hozhatnak létre társadalmat, és a társadalom nem okvetlenül a földi természet és természetvilág belső, intelligens eredménye.

Hol is tartunk most? Egyre kevésbé tudjuk a választ, miközben azt kellene megválaszolnunk, hogy *mitől, honnan, miképpen* van a nyelv, és egy másik válaszséma rögtön arra navigál minket, hogy a nyelv elválaszthatatlan a tudástól/tudattól, és akkor azt kellene kimondanunk, hogy a társadalom „csupán” *tudati/tudásbeli* termék. Miközben mindenki gyorsan felmérheti, hogy a társadalom ugyan nem pompázik fizikai létezőként vagy természeti jelenséggént, ám a társadalomba született, oda lökött-vetett egyén számára a társadalom a fizikai jelenségnél durvábban-agresszívebben létező *labirintus, korlátrendszer, káoszhalózat*, olyan természeti világtípus, mintha mindenkinek egyénileg és csoportosan kellene megmásznia a Himaláját. Már azért is, mert a társadalom például *intézményekben és szimbolumokban* konkretizálódik.

A társadalmat értelmezni akaró nem- vagy aligtudáshoz mindössze *két reflexiósort* szeretnék fűzni: 1. A társadalom (mint létező/nem létező valóság) egyetlen korábbi vagy mai egyirányú feltárási-megismerési törekvéssel nem ragadható meg. A nem kötött (vagy szűkebben a nem földi tényezőkhöz kötött) jellemzők mellett a földi univerzumban is szinte *számolhatatlan kötöttséggel* vagyunk kénytelen számolni. Nézzünk csupán egy – nem differenciált – *felsorolást*: a társadalom téridőkötött, gazdaságkötött, hatalomkötött, tudáskötött, kultúrakötött, nyelvkötött, valláskötött, személykötött, vagy többek között önmagához és saját tudatához kötött. Még hozzá úgy, hogy a kötöttségek is kettős értelemben folyton változó tényezők: változik az, *amihez kötött*, s változik maga a *kötöttség módja* is. Ez mindenekelőtt olyan sok kötöttségtényező, és olyan sok a változás strukturált és nem strukturált eredménye, eleme, amelyeknek együttes összetettsége, bonyolultsága talán a legmagasabb szintű matematikai nyelvvvel *sem teljesen megragadható*.

Ez a tudomásulvétel azonban nem azonos avval a feltevéssel, hogy a társadalomról nem tudunk vagy, nem tudhatunk semmit, ám az előbbi felismerés feltétlenül arra int minket, hogy minden résztudás vagy minden teljességtudás csak *egy a lehetséges hipotézisek* közül. 2. Ha a társadalomhoz szükséges kezdő feltételek adottak, mármint az egyének (az egyes földi emberek), az egyének és társadalmi csoportok, és az egyének csoportjai között az együttműködések/nemegyüttműködések, továbbá a puha vagy kemény kommunikációt lehetőtevő nyelvek/írások széles körben létrejönnek, akkor az *együttműködés* virtuális és valóságos, intézményesült és nem intézményesült, tudati és nemtudati *létezései, formái, viszonyai* megszületnek és egymásra reflektálva *rendszerbe és alrendszerekbe* szerveződnek.

Ez a társadalom csak a káoszelmélet⁴⁸ alapján értelmezhető *hihetetlenül bonyolult káoszrendszerként*, amely egyfelől az egyéntől teljesen függetlenné vált, másrészt csak az egyénből *személyiséggé és önálló tudattá váló* ember képes változtatni rajta. Ez ismét egy rendszerezett rendszertelenség, amely rendszertelen rendszer. Egyfelől mindig halott, befejezett, látszólag mozdíthatatlan rendszer/nemrendszer, másfelől pedig mindig újjászülető,

⁴⁸ James Gleick: Káosz (Göncöl Kiadó, Budapest, 1999)

folyton változó, örökmozgó, stabil instabilitás⁴⁹. A társadalom alapvetően *virtuális nemanyagi-valóság*, amely irgalmatlanul *létező anyagivalóságokban* nyilvánul meg.

Ha nem csak a felszíne fodrozódik, nem csak a kulissza-színpada változik, akkor „csupán” annyi történik a káoszrendszerben, hogy egyetlen egyén és csoportja a *kezdő/befejező feltételen vagy feltételeken módosított*. Ekkor lehet Új Társadalom.

A tudástársadalom alternatíva is *ilyen módon* érthető meg.

Információ és/vagy tudástársadalom

Ez a tanulmány aktuálisan azért született meg, mert arra szerettünk volna válaszolni, hogy mi az *információs társadalom*⁵⁰, s a *tudástársadalom* és mi legyen a magyar tudástársadalom *stratégiája*. Ez a némileg együgyű kiindulópont és a kérdésfelvetés komolyan vétele rögtön oda vezetett minket, hogy felmértük, szinte se az információt, se a tudást, se a társadalmat, se ennek mozgását és a mozgáshoz szükséges stratégiáját *nem tudjuk pontosan definiálni*.

Innen nézve, könnyen azt tehetnénk, hogy nem mondunk semmit, mert a *semmi több* mint a sok értelmetlenség, vagy csak arra vállalkozhatunk, hogy mindent *előről kezdve* kísérelünk meg értelmezni, miközben számolunk avval, hogy ismételen csak értelmetlen kijelentésekig jutunk el. Lehet, hogy *csak ez és csak ennyi* a tudástársadalom lényege? És ez sem kevés?

Ha külön a tudást és külön a társadalmat definiáljuk, kérdés, evvel megértjük-e, hogy a két fogalom *együtt* mit jelent? A tudásról egyrészt azt mondtuk, hogy objektív tudás az *egész átfogó víziója*, másrészt azt, hogy a személyes tudás *a tudat* aktuális, mozgósítható, nyelv által kifejezett *formája/tartalma*. A társadalomról azt gondoltuk, hogy alapvetően *virtuális nemanyagi-valóság*, amely irgalmatlanul *létező anyagivalóságokban* nyilvánul meg, avagy a társadalom az egyéni és csoportos *együtműködés/nemegyütműködés* virtuális és valóságos, intézményesült és nem intézményesült, tudati és nemtudati *létezései, formái*.

A fogalmakat tovább egyszerűsítve oda jutunk, hogy a társadalom a tudás teremtménye, a tudás által létrehozott virtuális együttműködési rendszer, a tudás pedig mindig társadalmilag kötött összefüggés-vízió, társadalmilag szabályozott és motivált reflexiórendszer, miközben a tudás és a társadalom egyaránt *eltávolodott és intézményesült* az egyéni és társadalmi tudatoktól és kölcsönösen egymást kiegészítő objektívalódott feltételrendszerre vált. A tudás és a társadalom története így nem más, mint a kölcsönös korlátozások, a tudás és a társadalom potenciáljának egyelőre *nem kielégítő megvalósítása*. Az elmúlt kétezzer év például folyamatosan a kevés tudás és a kevés társadalom korszaka, avagy a tudás és társadalom egymástól való *elszakadásának és elidegenedésének* története, miközben a tudás és a társadalom is folyamatos szabadságharcot vívott önmaga potenciáljának visszaszerzéséért vagy *nagyobb fokú megvalósulása* sikeréért.

Az ideális társadalom és az ideális tudás elérése mindig általános emberi vízió maradt. A történelmi körön való haladás soha nem ért vissza a kezdőponthoz vagy az elhajló, gömbnek tételezhető téridő rendszerben az *új pályák felismerése* késett.

A nem kielégítő tudás és a nem kielégítő társadalom *embertelen egyensúlya* a huszadik század végén végre elkezdett felbomlani. A nem kielégítő tudásból *félíg kielégítő* tudás válik, és a demokráciával kordában tartott társadalmak egy részében a civilizációs javak mennyisége és minősége *annyit javul*, hogy a társadalom több és magasabb rendű tudással való feltöltése

⁴⁹ Niklas Luhmann ezt nevezi az autopoietikus, azaz önteremtő folyamatnak.

⁵⁰ Az első problémafelvetés: Marshall McLuhan: A Gutenberg-galaxis (Trezor Kiadó, Budapest, 2001), majd: Jean-Francois Lyotard: A posztmodern állapot (lásd: Jürgen Habermas-Jean Francois Lyotard-Richard Rorty: A posztmodern állapot, Századvég-Gond, 1993), a legalaposabb elemzés: Manuel Castells: The Information Age: economy, society and culture (Blackwell, 1998)

lehetséges lesz. A társadalom tehát szükségképpen *mindig* tudástársadalom volt, az aktuális tudás aktuális társadalma, a fordulópont tehát nem egyéb, mint az, hogy a tudás növekedése elérte azt a *kritikus pontot*, amikor a társadalom *valódi fejlesztése* napirenddé tehető. Mert: ugyan még korlátozott, ám növekvő számú olyan személyiség lehet, akinek a több tudással rendelkező *tudata* képes lehet tudatosan átalakítani a valóságot.

Innen érthető meg, hogy miért teszünk *különbséget* az információs társadalom és a tudástársadalom között, mert a társadalom információval és információt fogadó eszközökkel való ellátása még a civilizációs javak közé tartozik. Az információs társadalom még technológia-, a tudástársadalom már *tudásközpontú* és a technikai innováció már továbbfejlődik *társadalmi innovációvá*. Az információs társadalom már és még alapvetően technológiai ipar, nem véletlenül nevezik informatikai társadalomnak is, míg a tudástársadalom már tudást-adaptáló és hasznosító társadalomipar, ám a lényegi különbség éppen abban ragadható meg, hogy az információs társadalom „csak” a hozzáférést megteremtő gazdasági-társadalmi szisztéma, a tudástársadalom viszont már a a hozzáférés után *tudás avagy tartalomszolgáltató* létforma, amely a mindenkinek eljuttatott tudást a társadalom átalakítására kívánja használni. Ezt tehát két mozzanat: tudásbővítés és tudáshasznosítás. A harmadik új elem az, hogy nemcsak információgazdag elitrétegek, hanem *tudásgazdag* elit és *középrétegek* is létrejönnek, aminek érdekében a társadalom működése is átalakul(hat), klasszikus elitdemokráciából *hálózati demokráciává*.

Európa ma ott tart: keresi a szükséges tudást, a magastudást, sőt a *tömegetudássá tehető tudásvilágot*, és közben zavartan pislog a társadalomra, mert még nem nagyon tudja, hogy a tudás segítségével *milyen új társadalmat* és *hogyan* - hozzon létre. Erről szól szerintünk a 21. század *első fele*.

A hagyományalapú tudástársadalom

Két izgalmas problémafelvetés fogalmazható meg: 1. Volt-e olyan történelemelőtti kor, amikor a hihetetlenül magastudás akár csak átmenetileg, akár csak egy kisebbségnek *ideális tudástársadalmat* hozott létre? 2. A történelemelőtti és -utáni tudások összegyűjtése, integrációja hogyan segítheti a *jövő tudástársadalmának* megkonstruálását?

Az egyik társadalomtörténeti, sőt történelemelméleti kérdés tehát az, hogy az emberiség utolsó tíz-tizenöt ezer évében (a különböző vízözönök előtt és után) léteztek-e korábbi részben vagy teljesen *tudástársadalomnak* nevezhető korszakok. A kérdésfelvetés első dilemmája az, hogy a különböző évezredek vizsgálva milyen kritériumok alapján nevezhetünk egy-egy korszakot, vagy történelmi időszakot tudástársadalomnak. Ha a kritériumok közül kivesszük azt, hogy a tudástársadalmat tömeges – sok egyént elérő – tudástársadalomnak tekintjük, s vezető feltételnek elfogadjuk, hogy az adott, konkrét kultúrát, civilizációt, birodalmat (stb.) az adott tudás *magas szinten befolyásolta és irányította*, akkor egy történelemelmélet keretében bizony különböző típusú elő-tudástársadalmakat fogunk észlelni. A globalizációelmélet egyik problémája szintén az, hogy a modernitás korszaka előtt voltak a részglobális, részkontinentális hatalmi-uralmi rendszerek és ezek közül melyiket nevezhetjük valamilyen típusú kezdetleges vagy akár részben kifejlett globalizációnak. A kérdésre azért is nehéz válaszolni, mert a történettudomány még nem tart ott, hogy a Krisztus előtti, más-más kontinensen létező, eltérő civilizációk *összehasonlítása után* kiérlelt válaszai lennének, noha az egyre valószínűbb, hogy a kontinensek közötti kapcsolat és hatás évezredekkel korábban létrejött Amerika (újra)felfedezése előtt.

Az *aranykor-problematika* különösen zavarba hozhatja a mai tudástársadalom elméleteket. Ha ugyan is belenyugszunk a jelenlegi, jórészt még mindig homályos tudásunkba, hogy a különböző ősi misztériumok csak szimbolikusan beszélnek az egykori Atlantiszról, vagy az Aranykor(ok)ról, akkor a helyzet viszonylag egyszerű, mert az ősi

szimbólum-rendszerek, érték-hierarchiák sokat segíthetnek a holnapi tudástársadalmak tartalmának megtervezéséhez. Ha viszont belemegyünk abba a felfogásbeli utcába, hogy Aranykor *de facto volt*, s az ősi üzenetekből jól kihámozható, hogy miért, mitől és milyen aranykorok léteztek, az meglehetősen nagy és kíméletlen kihívás, hiszen ez az új múltkép gyökeresen *más jövőképet* vetít ki a következő századokra.

Ez meglehetősen szokatlan konzekvenciákat fogalmaz meg például arról, hogy az istenek visszatérése, földi megjelenése, létezése, vagy egyáltalán az isteni világ, a pléróma dimenzióinak valóságként való *elfogadása nélkül* elképzelhető-e ma vagy később tudástársadalom.

Mindenesetre a jövő szempontjából talán *a legsürgetőbb kihívás* az egykori – legalább részbeni – tudástársadalmak történetének elemzése és közös konzekvenciáik megfogalmazása. Ez az elemzés nem lehet egyetlen tudomány – például a régészet vagy a kultúratörténet – kizárólagos feladata, mert akkor egy-egy tudomány mai vagy későbbi dogmái *korlátozzák* a kérdésfelvetéseket és a válaszkísérleteket. Ma a hagyománykutatók⁵¹ eljutottak oda, hogy a társadalmat eleve hagyományalapúnak tartják, ám ennek csak akkor van értelme, ha ehhez hozzáteszik, hogy ez a hagyomány nem a múlt múzeumi relikviája, hanem a *jövő szerves alkotórésze*⁵².

A hagyomány *új fogalma* mélyen összefügg a tudástípusok elméletével. Ami korábban, bármikor történt, az önmagában nem hagyomány, sőt amire emlékszünk a törtétekről, az csupán az emlékezet torz tükre. Amit tudunk a múlttól, az szükségképpen csak történelmi ismeret, s ami megmaradt az uralkodó társadalmi tudásban, az jobb esetben a kollektív tudás egyik megőrizhető szelete. Ami a tudomány és a művészet múltvíziója, az a korlátozottan elterjedt magastudás jelenkötött elmélete. Ami a közösségi alkotások spontán összessége, abból mérhetetlenül sok maradt a formázatlan köztudattalanban. Vagy ami a szóbeliség korszakainak tudását megőrzi, az csak a lehetséges hagyomány(ok) szerény rétege, üzenete.

A *hagyomány* tehát a formázott és formázatlan köztudás vizionált, szimbolikus, idő- és térfeletti tudása a múlttól, s mint ilyen nem más, mint a *múltban felhalmozott átfogó tudások együttese az Egészről*, továbbá akkor beszélhetünk hagyományalapú világról, ha ez az átfogó tudás a jelenben *személyes és csoporttudássá* (vagy legalább rejtetten formázott tudássá) vált és az is maradt.

A hagyománynak ez a fogalma így a világszerkezet lépcsői, a téridő elmélet és a tudáselmélet típusai alapján *nagyon eltérő hagyománytípusokat* tár fel. A pléróma világában például csak forma és időfeletti hagyományról, a globális világokban viszont forma- és időkötött hagyományokról, vagy az egyén tudatában és tudattalanjában ismét forma és időfeletti hagyományról beszélhetünk⁵³. Ennek alapján *elválasztható* a szimbolikus és mitikus, a tudományos és mitikus, a szimbolikus, tematikus és konkrét, a mindennapi és alig szimbolizált vagy többek között az egyszerre szimbolikus és konkrét hagyománytípus. Ha az elemzést konzekvensen végigvisszük, hamar evidenciává válhat, hogy jelenleg önmagában *egyetlen hagyománytípus sem képes* a múltban felhalmozott átfogó tudásokat mindenhol és mindenkinek személyes és csoport-tudássá konvertálni. A hagyomány *így van is, meg nincs is*, elérhető, meg nem is, továbbvihető is, meg nem is; a hagyományvilág szintén vannincs valóság.

Innen nézve a jövő is megfogalmazható: csak *a tudástársadalom* lehet hagyományalapú. Ha a tudástársadalom lényege *az egészről szóló* formázott (mi több koncepcionális és vizionált) köz- és személyes tudás és annak alkalmazása, akkor a feladat az,

⁵¹ Hoppál Mihály: Tradition-Based Societies: Local Values for International Cooperation (in. Seitel Peter ed, Sasseguarding Traditioned Cultures: A Global Assesment 182-184, Vashington DC, 2001)

⁵² Csörgő Zoltán: A múlt hagyománya, mint a jövő paradigmája (INCO 2000/2, www.inco.hu)

⁵³ Lásd: Varga Csaba: Új hagyományelmélet és hagyományalapú társadalom (kézirat, 2001)

hogy a tudástársadalomban *a múlttól szóló minőségi köztudás is* minél inkább formázott legyen, s egyszerre váljon konkrét és szimbolikus személyes és köztudássá.

A hagyományalapú jövő így a tér időben még *előttünk* van.

Szupertechnológiai (vagy szupratechnológiai) paradigma

Induljunk ki egy aktuális probléma felismeréséből. A huszadik században a tudás a gazdasági és társadalmi kötöttségektől leginkább úgy szabadulhatott meg, ha *technológiai fejlesztésekben* koncentrált, amelyet a szükségképpen jövőorientált szuperhadiipar és a jelenközpontú hatalomipar önmaga érdeke miatt kész volt finanszírozni. Mára a hadiipar helyét egy tágabb mező, az innovatív, tudásintenzív *Új Gazdaság* foglalta el, mert a legújabb (információs-kommunikációs) gazdaságnak létérdeke a folyamatos technológiai forradalmak gyors bonyolítása, mert e nélkül a globális vásárlókör nem jut újabb és újabb jobb minőségű termékekhez. A szuperteknológiai paradigma nem egyéb, mint *egyrészt* a tudományos-technológiai fejlődésnek mindig új, minőségileg magasabb szakasza, *másrészt* a tudásközpontú gazdaság a globális világban élenjáró és domináns ágazattá válása, *harmadrészt* pedig a technológiafejlesztések szükségképpeni műszaki-technikai „túlpörgése” és ettől – és ennek hatására - potenciálisan megteremtődhet *a világegész rekonstrukciójának* számos feltétele. Ez utóbbit hivatalosan szinte senki nem akarja, később is a szakértők csak elméletben jövendölik meg, ám a technológiai előrejelzéseket a társadalom egyáltalán nem ismeri meg, és éppen ezért a technológiai jövő mai napig nem válik hihetővé az emberek előtt.

Az új műszaki tudás létrehozása és alkalmazása, a technológiai innováció, a fantasztikus műszaki újítás, a technológiai fejlesztés ma már a legmagasabb szintű *tudáskoncentráció, tudásbővítés és tudásmegújítás*. A jelen változásait akadályozó gátakat romboló titkos „fegyver”, a várt/nemvárt jövő kikényszerítője.

Hova is jutottunk evvel? Az aktuális problémajelzéstől a *technikafilozófia*⁵⁴ alapkérdéséig. Ha a modern ember és a világegész (sőt a világrészek) közötti közvetlen-közvetett kapcsolat *a szerszámok, az eszközök használatának* közvetítésével valósul meg, akkor a szerszámok, az eszközök, avagy a technika és technológia fejlődésével létrejövő *új szerszámok és új eszközök* nemcsak a közvetítést alakítják át, hanem egyértelműen *visszahatnak az emberre és a világra* is. Az információs kor alapvető újítása, hogy *új eszközöket, új (intelligens) szerszámokat* kínál fel az embernek, aki evvel forradalmian új lehetőséghez jut önmaga és a világ, valamint a kettő közötti interaktív *viszony gyökeresen új megismerésére és értelmezésére*.

Csak ebben a kontextusban érthető meg, hogy miért *ennyire fontos* a technológia, majd a szuperteknológia szerepe és hatása. Az intelligens technológia teremti meg *az intelligens világ* feltételeit. Ha nincs új technológia, nincs új valóság/nemvalóság kép, ha az elméleti fizika nem tesz ennyi radikális lépést, semmit sem értenénk jobban – mondjuk – az új társadalomról. Ha mondjuk nem jutunk el a nanotechnológiáig, nem lenne esélye a tudástársadalomnak. A huszadik századi filozófia egyik „klasszikus” tévedése volt, hogy a hagyományos történelmi-kulturális örökségeket a *technika fejlődésétől* féltette, miközben ez a félelem sokat segített annak a felismerésében, hogy a technológia is intelligens emberi kontrollra szorul.

Mit is fedez fel a (tágon értelmezett, tudományfejlődésbe ágyazott) *technológiaelmélet*⁵⁵? 1. A technológiafejlődés alapja a tudomány/nemtudomány – akadályozható, de nem feltartható – fejlődése. 2. A tudomány és az ettől független

⁵⁴ Ezt jól mutatja be: Don Ihde: A technika filozófiája, mint hermeneutikai feladat. Részlet a szerző A hermeneutika fogalmának kiterjesztése. Vizualizmus a tudományban című művéből. (in. Hermeneutika és a természettudományok, Áron Kiadó, Budapest, 2001.) Lásd még: Don Ihde: Technics and Praxis: A Philosophy of Technology. (Boston, 1979)

⁵⁵ Csak néhány új fontos – és különböző típusú - könyv: Carl Mitchum: Thinking through Technology (Chicago, 1994), Hermeneutika és a természettudományok (szerkesztette: Schwendtner Tibor, Ropolyi László, Kiss Olga, Áron Kiadó, 2001), Arnold Benz: Az univerzum jövője (Kálvin Kiadó, Budapest, 2001), Tasi István: Ahol megáll a tudomány (LAL Kiadó, Somogyvámos, 1999), Egely György: Tértechnológia (Kornétás, Budapest, 1998), Bevezetés a tértechnológiába (szerkesztő: Egely György, Egely Kft, Budakeszi, 2001), A tudat forradalma (szerkesztette: László Ervin, Új Paradigma Kiadó, 1999) Agy és tudat (a Magyar Tudomány tematikus száma, 2001/10), stb.

nemtudomány fejlődése közel egyszerre ért el oda, hogy átszakítja a tudomány és nemtudomány közti határt. 3. Az utolsó száz évben a tudományok között a legintenzívebben a természettudományok – mindenekelőtt a fizika és biológiai és ezek új ágazatai - haladtak előre és így lehetővé tették az új technológiák elméleteinek és gyakorlatainak megszületését. 4. Az élővilág, az ember, vagy az intelligens jövő számára egyaránt létkérdés a hosszú távú, innovatív, új tudást képző, magas minőségű adaptáció, fejlődés és ez jelenleg mindenekelőtt a technológiafejlődésben reprezentálódik. 5. A technika-technológia általunk ismert tizenhárom-tizenötezer éves története egyaránt igazolja, hogy a fizikai-műszaki fejlődés egyaránt okozója (és ugyanakkor következménye) volt az átütő erejű gazdasági-társadalmi-emberi paradigma- és gyakorlatváltásoknak. 6. A technológiafejlődés megint egy új, paradigma- és korszakváltó határhoz érkezett: egyaránt napirendre került a régi fizika (és más természettudományok) továbbgondolása és az új fizika felismeréseinek igazolása, elfogadása és az ebből következő intelligens új eszközök, új szerszámok globális elterjesztése.

Az egyik lehetséges utolsó pontot új bekezdésbe írtam, mert a technologiaelméletnek ez lenne a *legelementárisabb új felismerése*, ami rögtön túlmutat a technologiafilozófia gyakori nézőpontján: a hosszú távú, kreatív gondolkodás nem sokáig reprezentálódhat csak vagy főként a technológiafejlődésben, mert az új, intelligens szerszámok-eszközök egyre láthatóbban lehetővé teszik a közvetítő viszony „két pillérének”, *az embernek és a világnak is a továbbfejlesztését*.

U.i. A klasszikus (ember-eszköz-világ) viszony szintén generális *újrágondolásra* szorul; nemcsak azért, mert például az ember kezdettől fogva saját magát is eszközként használta, hanem többek között azért, mert a technika-technológia fejlődése eljutott oda, hogy az eszközt beépíti az ember testébe; ha a tudást is besoroljuk az eszközök közé, akkor például a mediatisált tudásátadás szabja meg az ember és a világ működését. Elkerülhetetlen az a kérdésfelvetés is, hogy az ember, az eszköz és a világ egyaránt definiálható tudásként és akkor ez a technikai-technológiai viszony különböző típusú tudások interakciója; vagy mehetünk tovább: ha a világ nem az a világ, mint ami eddig volt, hanem egy globalizált világ, tehát ember által (újra)teremtett világ, akkor az új földi civilizáció már önmagában is eszköz, vagy eszközökkel társított-alakított világ. Elérkezünk oda, hogy *embereszköz-eszközvilág-világesezköz* viszonyról gondolkodunk? Vagy már eddig is így volt, csak nem érzékeltük világosan? És mi következik még az eszköz-központú viszony után?

Új gazdaságelmélet – tudástársadalomgazdaság-tan

Az egyik „pillér”, a világ (világesezköz?) két reprezentatív csúcspontja *a társadalom és a gazdaság*.

A társadalom és gazdaság ma egy vagy két dudás a világ-csárdában? Vagy a 21. században újra a társadalom lesz a központi, domináló csárda? Az egyik legrégebbi tudományos állítás, hogy a világegészen belül az egyik (vagy az egyetlen?) egész, vagy maga az egész rendszer *a társadalom*, s mindig a társadalomnak vannak tartós vagy ideiglenes alrendszerei, amelyek közül a gazdaság és a politika a legfontosabbak. Egyfelől felvethető az a kérdés, hogy az utóbbi két-három évezredben mindig a társadalom volt-e az egész, vagy az utóbbi egy-két száz évben ez egy *duális gazdaság-társadalom rendszer* volt, amely kettőségben a társadalom prioritása fokozatosan csökkent. Másfelől a kérdés úgy is felvethető, hogy jelenleg a gazdaság a rendszer, és ebben a társadalom már csak *alrendszer*, sőt a legutóbbi évtizedben a gazdaság végképpen kilépett eredeti medréből, s „*elfoglalt*” szinte minden alrendszert, politikát, társadalmat, jogot, oktatást, kommunikációt, stb.

A harmadik megközelítés lehet Niklas Luhmann történelmileg megragadható *társadalom típuscsoport* megkülönböztetések⁵⁶ továbbgondolása. Luhmann három típuscsoportot nevez meg, az *elsőbe* az archaikus szegmentálisan differenciált, a *másodikba* a már rétegzett és a *harmadikba* (a francia forradalom után) a funkcionálisan differenciált társadalmakat sorolja. A szegmentálisan differenciált társadalmat akár úgy is nevezhetjük, mint a *klasszikus-archaikus* társadalmat, amelyben a társadalom az egész, az egységes egész, és itt többek között a gazdaság valóban *csak rész, de organikus* alrendszer. A gazdaság által funkcionálisan differenciált társadalom viszont fokozatosan (egy másik francia „forradalom”, 1968 után) végképpen a gazdaságnak alávetett társadalom volt, amely az új globalizáció hatására megint egységes *gazdaságtársadalommá* vált. Ez a folyamat azonban még *nem ért véget*, de lehet, hogy sokáig nem is fejeződik be. Születik a negyedik társadalom típuscsoport: a funkcionálisan differenciált társadalmat a *tudásdifferenciált* társadalom válthatja fel.

Az új gazdaságelmélet nemcsak az Új Gazdaság elmélete, hanem egyre inkább egy ellentétes folyamat felgyorsításának a programja is, amelyet évtizedek óta *társadalomgazdaság* vagy *szolidáris gazdaság* elméletnek hívnak. Ez az elmélet mindenképpen arról szól, hogy *nincs tovább* a társadalomtól elszakított, a társadalommal szembeforduló gazdasági önteremtés, ellenkezőleg, a gazdaság nem tehet mást, mint újra besorol (megint csak alrendszerként) a társadalom alá.

A valóság folyamataival és a valóságból születő elmélettel is sok a gond. A repülő pénzgazdaság csak az információs-kommunikációs technikák segítségével, csak *az információs korban* válhatott totálisan uralkodóvá, miközben a reális gazdaság és maga a pénzgazdaság is robbanásszerűen alakul át *tudásközpontú* gazdasággá, amelyben többek között nem csak a pénz, hanem a tudás is csereszerekké válik, vagy mindenesetre a tudás egyre inkább pénzzé, a pénz pedig tudássá váltható. A globális és lokális folyamatok összetettek, összefonódnak, nem könnyű kihámozni a domináns trendeket. Változatlanul úgy tartjuk, hogy az egész valóság *rendszeretlen rendszer*, amelyben – kívülről nézve – a gazdaság kiépült, önjáró, önteremtő rendszer, amely viszont belülről nézve a totális instabilitás. Az egyébként normális instabilitás kitüntetett oka nem egyszerűen az új pénzrendszer elképesztő sérülékenysége, hanem legalább ennyire az, hogy se globálisan, se lokálisan nem tartható tovább, hogy a gazdaság látszólag még akkor is nyereséges tud maradni, ha a gazdasági (és a gazdaság által továbbított társadalmi és tudás) javak csak a társadalom *egyrésztéhez, kisebbségéhez* jutnak el. Azaz most már végleg globális gazdasági-pénzügyi érdek is a társadalom *egészének* magas szintű ellátása.

A fordulat neve először is: *gazdaságot mindenkinek*. Vagy: gazdaságot a társadalomnak, mint egésznek. Nem is akármilyen gazdaságot: mondjuk *tudásgazdaságot*. Ezt a lehetőséget megteremtő rendszert, vagy új rendszermodellt nevezzük (elektronizált) *társadalomgazdaságnak*. Avagy az újgazdaság, az e-gazdaság, a társadalomgazdaság előbb-útóbb egységes – mi is? – gyökeresen új típusú gazdaság lesz? De a fordulat neve nem a régi program ismétlése: *munkát mindenkinek*. Ennek több oka is van, egyrészt az, hogy a munka már nem ugyanaz, mint az ipari társadalomban, hanem *tudásmunka*, amely mindenekelőtt a tudás folytonos megújítása, s a tudás folyamatos alkalmazása, másrészt az, hogy a gazdaság *magához integrálta* a nemgazdaságot (oktatást, egészségügyet, társadalmat, stb.) és a tudás szintén „bekebelezte” a gazdaságot és a nemgazdaságot is.

Hova is érkeztünk? A hagyományos, jól körülhatárolható (termelő és kereskedő) gazdaság valami más lesz, amelyet az új jelző egyáltalán nem értelmez, és nem tesz érthetővé. Ami születik, azt szavakkal szinte lehetetlen leírni: *tudástársadalom-gazdaság*. Nem véletlen, Nyugat-Európában lassan felismerődik, hogy a gazdasági társaságokról a pénzügyi auditálás mellett *szolidáris- és tudásauditációnak* is készülni kell majd.

⁵⁶ Niklas Luhmann: Soziale Systeme, Grundriss einer allgemeinen Theorie. (Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1984).

Nemcsak összetett fogalomba sűríteni, hanem *közeljövőjét megfogalmazni* is lehetetlen. Feltételezve, hogy a világ népességének növekedése nem lesz olyan ütemű hosszú távon, hogy a globális világban és ennek részeként a fejlett világban is általánosan a gazdasági javak *szűkössége* válik dominánssá, kikerülhetetlen az a feltevés, hogy a társadalom tagjainak a munkajövedelemmel finanszírozott hagyományos ellátása nem tartható a végletekig. Hiszen a munka végképpen nem fizikai munka, a tudásmunka nem vagy csak alig teremt hagyományos munkaalkalmakat, a munkaalkalmak nem szűnnek százezerszámra jól jövedelmező állásokat – folytassuk? A tudástársadalom-gazdaság elmélete és később a gyakorlata is kénytelen lesz felismerni, hogy a felnőttkori *folyamatos tudásbővítést* hagyományos munkavégzésnek tekintse és ezért központi állami/piaci alapokból finanszírozza, vagy még messzebb menjen és minden felnőttkorú állampolgárt (az első felsőfokú diploma elvégzése után az életkor végéig) havonta folyósított *alapjövedelemmel, életdíjjal* lássa el, függetlenül attól, hogy van-e állása és mennyi az állásból származó rendszeres jövedelme.

Tudástársadalomgazdaság csak a tudástársadalom korszakában lehet.

Az állam és a demokrácia jövője

Az állam, *mint az ember és a világ közötti legfontosabb intézményes közvetítő rendszer?* A demokrácia ennek a viszonynak a *működési módja?*

Közép-Európában, különösen Magyarországon az elmúlt százötven-kétszáz évben a nemzeti gondolat *államgondolattá* vált, avagy az államgondolat célja a *nemzetté válás* segítése volt. A huszadik század ebben a tekintetben egyetlen új gondolatot hozott: az államgondolat nyersen *rendszer-gondolattá* karcúsodott, avagy az állam célja mindössze az aktuális rendszer radikális átszabása és megtartása lett. A magyar állam története 1849 óta – kisebb megszakításokkal - nem a gazdaság, nem a demokrácia, hanem a *hatalomelvű* államgyakorlat története volt 1989-ig. Ez nem is történhetett másképpen, mert ez az ország a *félglobális középhatalmak és világhatalmak* találkozási pontján létezett. Hatalmi erővel, hatalmi eszközökkel kormányoztak a belső vagy a külső hatalmi csoportok érdekében. Az ezredvégen az állami hatalmat megszerző régi és új hatalmi csoportok most egyaránt avval a problémával szembesülnek, hogy *milyen* nemzetgondolatot és államgondolatot, továbbá a nemzet- és államgondolat *közé beékelődött* rendszer-gondolatot képviseljenek. Miközben riadtan konstatálják, hogy az államgondolatok *kontinensgondolattá*, mi több *globálisvilág-gondolattá* terebélyesedtek, amelyek között nem lehet huszadik századi módra rendszer-gondolatot építeni.

Semmi sincs úgy, mint húsz vagy ötven, vagy százötven éve. Se az államgondolat, se az államgyakorlat. A 21. században szinte *semmit* nem mondunk se avval, hogy nemzeti gondolatot, se avval, hogy európai gondolatot, se avval, hogy szociális gondolatot képviselünk. Vagy csak gondolkodásunk gyökereire vonatkozó információt közlünk ezekkel az állításokkal? A nehézség abban van, hogy Közép-Európában egy-két évtizedig esetleg lehet még kísérletezni a hatalomelvű államgyakorlattal, mindaddig, amíg a globalizáció és az európai kontinens integrációja *a hatalomfunkciót* részben vagy egészben nem vonja ki a nemzetállamokból.

A hagyományos liberális válasz nyilván az, hogy erősödjön meg a *demokráciaelvű* államgyakorlat – csak hogy a dilemma ettől még fennmarad: *milyen* demokráciáról és *milyen típusú* (semleges vagy mi mellett elkötelezett) államról beszélünk, vagy azt tartjuk, hogy a társadalom, a gazdaság, a tudás (tudástársadalomgazdaság) már az állam támogatása *nélkül is* fejlődőképes. A szociáldemokrata válaszkísérlet a legzavarosabb, mert nem meri nyíltan kimondani álláspontját, ami a *társadalomelvű* államgyakorlat mellett érvel – csak hogy a probléma megoldatlan: *milyen* társadalmat és *milyen típusú* államot pártolnak, ráadásul a

hatalom megszerzése miatt szívesen kacsintana a demokráciaelvű és a nemzetelvű állam gyakorlatára is. A konzervatív válasz sem átgondoltabb, hiszen a problémára úgy felel, hogy *nemzetelvű* államgyakorlat legyen – csak hogy a kérdés változatlan: *milyen* nemzetről és *milyen típusú* államról beszélünk, vagy azt tartjuk, hogy belenyugszunk a nemzet és az állami elválasztottságába, ám állami eszközökkel segítjük az egész nemzet (tudás- vagy kultúraközpontú nemzet) életképességének fejlesztését.

Az új demokráciaelmélet, az új államelmélet *körvonala* is alig látszik. Ha most azt a kérdést érthetően zárójelbe tesszük, hogy a felsorolt ideológiák minden esetben *a hatalomhoz jutást és a hatalom tartós átölelését* szolgálják, az információs társadalom és a tudástársadalom elmélete is (egyébként egymástól eltérő) válaszalternatívával szolgál. Az információs társadalom küszöbére lépő korszak a posztoszocialista országokban egyelőre két választatot kínál: a változatlanul hatalomelvet erősítő *információs, információt uraló állam*, vagy a hatalomelvet felváltó *kvázi-semleges, szolgáltatóelvű, tehát a gazdaságot-társadalmat segítő állam* programját – és természetesen a kettő kombinációja is elképzelhető. Mi több ez nyíltan vagy rejtetten *nemzeti, vagy még nemzetállami* rekonstrukciót is szolgálhat. (A felkínált utak már nehezen köthetők csak a klasszikus politikai ideológiákhoz.) Ez a *többszörösen vegyes* állam-modell feltehetően nem marad meg hosszú távon és előbb-útóbb dominánsan (de nem hatalomelvű) *információs állammá* válik, ha egyáltalán marad rá történelmi ideje. Ha a mai Magyarország (és általában Kelet-Európa) még kis részben utófeudalimus, még jócskán posztoszocializmus, még és már zömében különböző típusú piacgazdaság, avagy kapitalizmus (a korai posztkapitalizmustól a globális pénzgazdaságig, sőt már az információs-kommunikációs gazdaságig), akkor nincs igazán okunk meglepődni azon, hogy *többszörösen vegyes* demokrácia- és állammodell jött létre. De merre és hogyan *tovább*?

Ha nem a napi politikai-hatalmi érdekek mentén gondolkodunk a jövőről, mi sem természetesebb azt mondani, hogy a káosztípusú gazdaságban-társadalomban az államnak még inkább, mint eddig *stabilitásra, kiegyensúlyozottságra ügyelő* állammá kell válnia. Ám a titok ott és abban van, hogy ezt nem a hatalomelvűséggel, nem egyszerűen a *fogyatékosan hatalomkorlátozó* jelenlegi demokráciaelvűséggel, hanem a (nemzetállami szerepektől jórészt felmentett) digitális demokráciával, avagy a *fejlesztő, digitális állammal*, amely az információs kor eszközrendszerét arra használja egyrészt, hogy *e-államot* működtessen, másrészt arra, hogy a *fejlesztés mellett elkötelezett* állam legyen. Ha ez részben vagy háromnegyed részben sikerül, akkor jutunk el a *civilállamig* (civilelvű államig) és az *e-demokráciáig*; mindkettő *a demokráciát és államot mindenkinek* program megvalósíthatója lesz. Igen, államot is mindenkinek, de nem hatalmi kontrollként, hanem *államszolgáltatásokat* az állampolgár védelmében. Ezt az államot nevezhetjük *személyes-személytelen államnak*⁵⁷ is, aki minden polgárt személyesen megszólít és akivel a polgár személyesen-személytelenül együttműködik.

A társadalomtól elszakadt állam *találjon vissza* a társadalomhoz, de a társadalom minden tagjához már csak *az információs-kommunikációs eszközökkel* juthat el. Az e-demokrácia csak nevében hasonlít a képviselői demokráciára, mert részben vagy jórészt már *közvetlen demokrácia* lesz. Ez nem a premodern faluközösségek, hanem a digitális települések és térségek, valamint az európai kontinensen létrejött unió tagállamainak *digitális demokráciája*. Ez a digitális állami új technológiai eszközrendszerként más *politikai viszonyt* teremt ember és világ között. Valóságos jövője csak a *tudástársadalom korszakában* lehet, mert az e-demokrácia nemcsak új államtípust, hanem tömegesen új, *az e-demokráciára felkészített személyes-személytelen állampolgárt* is feltételez.

⁵⁷ Varga Csaba: Az újkonzervatívizmus koncepciója (in. Varga Csaba: Hagyomány és stratégia, Kapú, 1997)

A politikai valóság reformján belül a digitális állam, az e-közigazgatás *belátható időn* belül meglesz. A további folytatás jócskán *kiszámíthatatlan*.

Istentan a tudáskorban

Istent végleg a vallásokba, sőt az egyházakba, mintegy az intézményi világba *űzték* a modernitás erői? Isten csak a vallásos ember számára értelmezhető, és Istent végleg *kikorbácsolták* a tudományos gondolkodás témái közül? Az isteni valóság most már *nem is létezik*, mert – sokak szerint - eredendően nem tudományos kérdésfelvetés? Mindaz a tudás, amit sok ezer éve a vallások/kultúrák felhalmoztak a pléromáról, már használhatatlan és érdektelen?

A tudástársadalom korszakában azonban nem tehetünk úgy, mintha az emberi kultúra soha nem beszélt volna *az isteni világról*, avagy pontosabban a pléromáról. Ennek a kérdésfeltevésnek a tárgyalása *független* attól, hogy az elemző vallásos-e vagy nem, s attól is *független*, hogy melyik vallást vagy vallási filozófiát képviseli. *Független* attól is, hogy több évszázada a vallás és a tudomány elszakadt egymástól és önálló pályát követ, de nem egészen független attól, hogy a két világertelmezés hajlandó-e egymásra reflektálni. Nem teljesen mellékes kérdés viszont, hogy a wannincs természetű valóságot nem tudjuk elképzelni a *magasabb rendű dimenziók* léte nélkül, de a magasabb rendű valóság létezése sem függ az értelmező szellemi alapállásától.

Azt állítottuk, hogy a tér vagy téridő nem ér véget a föld nevű bolygó külső határánál, amiből az következik, hogy a totális téridőszerkezet földi kilenc lépcsője felfelé folytatódik, először jön a saját naprendszerünk, aztán Tejút-galaxis, majd a világegyetem és – mai tudásunk szerint - „legvégül” a *kvantumtér, és/vagy az isteni valóság*. Szerintünk így az a hipotézis helyes, hogy az Egészből *nem maradhat ki* sem a kvantumuniverzum, sem az isteni valóság. Ehhez képest nem perdöntő dilemma, hogy a kvantumuniverzumot az Egész szerkezetében feljebb, az isteni valósághoz, vagy lejjebb, a kozmikus valósághoz sorolom. A hely-kijelölő döntés persze nehéz, és csak azt mondhatjuk, hogy előzetes feltevés szerint a kvantumtér az *egyik dimenziója* a pléromának.

A totális és görbülő téridő-világszerkezet csúcán és közepén három lépcsőfok képzelhető el: *kozmosz valóság, kvantum valóság, isteni valóság*. A három szint között lehet éles és puha határ, vagy lehet az is, hogy *éles határ* csak a kozmikus világegyetem és a közös kvantum-isteni univerzum között van. Ha egységes kvantum és isteni tartományt képzelünk el, mint valamilyen *fény, energia, nem anyagi, alapvetően szellemi-tudati központot/nemközpontot*, akkor az előbbi helykijelölő döntés elfogadható, mert akkor a tiszta fény, avagy az abszolútum világa nem metszhető el a kvantumtértől. Nem mindegy, csak nem a legfontosabb, hogy a gömbbé (vagy sokdimenzióssá) görbülő totális téridőrendszer legkülső és legbelső végtelenét *minek nevezzük*.

Mindezt együtt nevezhetjük világfölötti *feltétlen valóságnak*⁵⁸, noha akkor van – világalatti, vagy inkább *világban belüli* - *nem-feltétlen* valóság is. Ehhez képest újra másképpen fogalmaznánk: a totális téridő-valóság *egésze* a feltétlen valóság, ám ennek a feltétlen valóságnak a *legmagasabb rendű valósága* a közös kvantum és isteni valóság, ami ráadásul – ismételten jelezzük – *egyaránt ott van* a kvantumtérben, minden anyag szubatomi világában és talán minden emberi tudatban is. Ebben azért nem vagyok egészen biztos. Ha például elfogadjuk a feltétlen valóságnak azt a fogalmát, hogy *létében nincs másra utalva és semmit sem feltételez önmagán kívül* (Weissmahr, 1996), akkor a téridő-valóságnak ezt a tartományát okkal lehetne a pléromára szűkíteni, viszont akkor ez azt is jelentheti, hogy a pléromán túl minden anyagi és szellemi megnyilvánulás *csak következménye* a kvantum

⁵⁸ Weissmahr Béla SJ: Filozófiai istentan (Mérleg-Távlatok, Bécs, Budapest, München, 1996)

univerzumnak és/vagy az isteni tökéletességnek. Ezt viszont *nem szeretnénk* gondolni. Hipotézisként maradjunk tehát inkább annál, hogy a feltétlen valóságot nem szűkítjük, hanem tágítjuk.

Elfogadjuk így *az abszolút valóságot*, mint a legvégső alapját mindannak, ami létezik, sőt nemlétezik, mi több azt is helyesnek véljük, hogy a filozófiai istentan alapvető kérdése a feltétlen valóság megértése/nemértése, ám ezt nem szeretnénk *a megközelíthetetlenség, az elérhetetlenség, a felfoghatatlanság* távoli tartományában tartani. A pléroma – értelmezésünk szerint – a *vannincs valóság lényege, veleje, értelme*⁵⁹, de ez a valóság-lényeg nem tolható el a világfölötti transzcendens világba. *Ott is létezik/nemlétezik, de itt is van/nincs*. Ha tetszik: egyszerre anyagi és nemanyagi létezés ez. Minket az kevésbé foglalkoztat, hogy ez az álláspont gyökeresen túllép a teisták és ateisták évezredek – egymást szapuló – küszködésén.

Az egyik legkényesebb kérdés tehát ez: elválasztható-e az egyén valósága és az istenvalóság? Hogyan értelmezhető a *személyes* Isten és a *személyes* egyén *személyes* kapcsolata? Csupa „egyszerű” probléma ez: 1. Az egyén csak akkor lehet személyes, ha az isten *személyesen* létezik, mi több személyesen megszólítja őt és személyesen megszólítható? 2. Ha Isten személyesen nem elérhető, mert Isten *nem személyes*, akkor az egyén isten-nélküli, tehát személytelen? 3. A *személytelen egyén* nem tud mit kezdeni a személyes istennel, avagy a személyes isten hiába üzen folyton a személyiségét elvesztett embernek? 4. A *személyes ember* képtelen kapcsolatba lépni a személytelen istennel, avagy a személytelen pléroma felfoghatatlan és nemlétező valóság az egyedül személyes lénynek, az embernek? 5. Isten *egyszerre személytelen és személyes*, ezért a vele fenntartható viszony szintén személytelen-személyes és az egyén ezért alapvetően személytelen-személyes, akinek nincs is más dolga a földi életben, mint a személytelen-személyes átélése-átgondolása, azaz *személyes-személytelenné* alakítása?

A kérdések sokféleképpen és sokféle irányultsággal feltehetőek. Ha Istent és a földi embert (az egyént) nem tekintjük *egyaránt* személyesnek, vagy személytelennek, akkor látszólag könnyű kimondani azt, hogy az ember valósága és az isteni valóság között *szakadék, elválasztottság* van, holott a kérdés úgy is megválaszolható, hogy akkor sincs elválasztottság, ha alapvető létükben (személyes vagy személytelen voltukban) különböznek, mert az egyén személyes feladata éppen az, hogy *a személytelen abszolútummal azonosuljon*. Még azt sem tartjuk kizártnak, hogy minden - vagy nagyon sok - emberben *létezhet/nemlétezhet* a személytelen abszolútum valamilyen mértékig, hiszen enélkül talán képtelen lenne azonosulni-egyesülni a személytelen tökéletességgel. Az egyik jó válasz mindenképpen az a feltevés, hogy megint nem vagy-vagy típusú probléma állunk szemben, mert az egységes *vanninccs* valóságban az Isten metaforájával jellemzett pléroma és az Ember metaforával leírt egyén *egyaránt személyes-személytelen*. Az ember lényege éppen az, hogy egyrészt személyes lény és másrészt *része* a személytelen isteni valóságnak. Mindebből az következik, hogy elválasztottság helyett *egyazonosság* van és – ahova a gondolatmenet kilyukad – a személyes-személytelen részek közötti viszony *bensőséges, egymásra utalt, eleve létező, de nem okvetlenül belsővé vált*. A feladat tehát nem egyéb, mint a természetes személyes-személytelen együttes létezés személyes átélése, *belsővé tétele*.

Szintén kényes kérdés, hogy mennyire válik szét az istenvalóság és a feltétlen abszolút valóság és közöttük *szakadék, elválasztottság* van-e?

A tudat, mint titok és akadály, és mint a legfontosabb lehetőség

⁵⁹ Frithjof Schuon: Az emberi állapot gyökerei (Arcticus Kiadó, 2001)

Ha csak a *személyes-személytelen ember* képes kapcsolatba lépni – például – a személyes-személytelen állammal, a szintén személyes-személytelen istenvalósággal, akkor a személyes-személytelenség kifejezője és hordozója a *tudat*?

Az intelligens civilizáció legalább tíz-tizenötezer éves, s ennyi idő eltelte után is csak azt mondhatjuk, hogy az isten gyakori definiálhatatlansága mellett legkevésbé talán a *tudatot* értjük. A földi civilizációk között az euroatlanti kultúra az, amely még a *legkevésbé értés* szintjén sincs? Lényegét tekintve egyáltalán nem vagy alig érti a tudatot, s az eddigi tudományos hipotézisek is kezdetlegesek, töredékesek. De egyre inkább vannak és fontosak⁶⁰. A tudat tehát egyelőre majdnem teljesen *titoknak* látszik és ez a legmarkánsabb kutatási akadály a legösszetettebb interdiszciplináris kutatás előtt is. Ha ez így van, s feltehetően valóban így van, akkor *lehet-e fontosabb kérdés* a tudat vizsgálatánál?

A nem-értésnek, vagy a legkevésbé-értésnek egyik oka feltehetően az, hogy a tudat sem értelmezhető *önmagában*, ami körülbelül azt jelenti, hogy az *egésztől* kellene olyan hipotézisünknek lenni, amelynek az értelmezés-rendszerében már a tudat is nagyjából definiálható. A másik ok, hogy a tudatvalóság feltételezett természete és a tudomány jelenlegi logikája *nincs harmóniában* egymással, avagy a tudat nemanyagi jellegével a mindenekelőtt anyagi világot kutató tudomány szükségképpen nem igazán tud mit kezdeni.

A tudatra vonatkozó kérdés ugyanaz, mintha a valóság értelmezését próbálnánk meg. Ugyanaz, de ez talán még feszültebb, még izgatóbb problémafelvetés. Az egyik alapvető elméleti kérdés most is az, hogy a tudat létezik-e *anélkül*, hogy rátekintenénk, vagy értelmet adnánk neki, vagy a kérdezés úgy is megfogalmazható, hogy a tudat a végtelen és a konkrét téridőben egyaránt *mindig ugyanaz* és ugyanaz marad is, függetlenül a kérdező tudatától és ismereteitől?

A tudat, mint a tudat tárgya – mit is mondjunk? Csak attól változik a tudat értelmezésének aktuális képe, hogy egy-egy korszak vagy egy-egy tudatkutató tudós miképpen definiálja, illetve a titokba burkolt tudat végtelenül-egész képéből a gondolati hipotézisek mindig csak újabb és újabb jegyet, összefüggést, dimenziót tárnak fel? Növelve az értelmezési feszültséget: tudatkép nincs – *csak valamilyen tudatarc, tudatmagyarázat-illúzió*? Vagy tudat van és az mindig ugyanaz – *csak teljesen soha nem közelíthető meg és nem érthető meg*? Ha továbbmegyünk ezen a vizsgálati úton, a problématisztázás még érdekesebb is lehet: mi van akkor, ha az a kérdés, hogy tudat van-e, vagy nincs, *önmagában oktalan és használhatatlan* felvetés? A létezése ugyanis szinte nem szorul bizonyításra. Ha az eddigi földhözragadt világlátásunk szerint a tudat/valóság egyszerre van és nincs, vagyis akkor a tudat alaptermészete - a mai tudásunk szerint – szintűgy a *vannincs*.

Ha a valóságot/tudatot továbbkutatjuk, megfogalmazható újabb konklúzió is, mert a téridőben létező tudatnak - mint a valóságnak is – szintén mindig van minimum *két dimenziója*, s ez tökéletesen összefügg a tudat *vannincs* természetével. Hiszen az egyik a tudat *van jellege*, a közvetlen módon megismerhető tudati valóság, ami majdnem mindig köthető az agy tevékenységéhez, míg a másik a tudat *nincs jellege*, ami gyakran közvetetten sem megismerhető, belső valóság. A tudományos problémát szimbolizálja az a felismerés, hogy ugyan a tudat és az agy szervesen összekapcsolódik, ám a tudat képes elhagyni a testet, sőt a test halála után a tudat – sok jel szerint – *továbbél*.

A legnagyobb titok itt sem kevesebb: ha a tudat anyag is, meg nem is, akkor a tudatot – a két dimenzió együttműködését - *ki/mi vezérli*, avagy az agyhoz nem kötődő dimenzió hogyan hat az anyagi természetű agy/tudat dimenzióra? Ez lenne a tudat lényege és titka? A nemanyagi tudat, mint a tudat örök eleme, a transzcendens valóság szerves „darabja”? Vagy itt is fogadjuk el Bohm elméletét, ami szerint a *Q kvantumpotenciál mint vezérhullám* az,

⁶⁰ A tudat forradalma, szerkesztette László Ervin (Új Paradigma, 1999.), John. R.Searle: Elme, nyelv és társadalom (Vince Kiadó, Budapest, 2000), Agy és tudat (Magyar Tudomány tematikus szám: 2001/10), Kampis György: Test és elme (in. Filozófia az ezredfordulón, Áron Kiadó, Budapest, 2000)

amelyik áthatja a téridő totális valóságát, avagy ez a kvantumpotenciál a téridőn túli kvantumvalóságból, a „végső” belső rendből származik. Csakhogy ez a kérdés is ugyanoda lyukad ki: a hagyományos kozmikus valóságon kívüli-túli kvantumvákum-valóság már *az isteni valósághoz*, az abszolútum valóságához, az abszolút tudathoz tartozik-e vagy nem?

A kvantumpotenciál elemzése elvezetett minket a valóság/tudat belső struktúrájának meghatározásához. A valóság/tudat létmód-szerkezetének főbb struktúraképző szintjei tehát *változatlanul az istenivalóság/kvantumvalóság* (pléróma), a kozmikus valóság, a földi (anyagi) valóság, az emberi valóság, és aztán *a tudati valóság/a földi kvantumvalóság*. Ezek egysége a valóság/tudat minden *szellemi/anyagi létező/nem létező* elemének együttese. A tudat elemzése így úgy erősíti meg azokat a tételeket, amelyeket a valóságról mondtunk, hogy a valóság és a tudat még inkább elválaszthatatlannak tűnik, ráadásul a valóság nemanyagi, tudati meghatározottsága még elementárisabb.

Ott tartunk, mint a valóság vizsgálatánál. A tudat új képe *új valóságot* jelent, de az új valóság egyúttal a tudat *új képét* mutatja. Ha új tudatkép van, akkor tehát ez új valóság, csakhogy az új valóság *nem több* mint a minduntalan-ugyanolyan-valóság új tudata? A minduntalan ugyanolyan valóság és ennek a valóságnak az aktuális víziója egyaránt lehet *tudati valóság*, miközben a minduntalan ugyanolyan valóság felfogható *a tudattól független valóságként* is, sőt a tudati valóság is definiálható a személyes tudattól független létezőként. Ezért is indokolt a valóság/tudat *vannincs természetéről* beszélni.

Változatlanul visszajutunk ide: agy vagy tudat? Komoly esély van viszont arra, hogy rossz kérdés ez az évszázados kérdés. A „vagy” lehetlenné teszi az agy és a tudat megértését. Avagy: szintén rossz megközelítés az anyag vagy a szellem/tudat/nemanyag kérdése. Hipotézisünk így újra az, hogy anyag és nem-anyag ugyanaz, agy és tudat szintén ugyanaz – tehát a kettő együtt a *vannincs valóság*. *Az anyag – bármikor? - lehet nemanyag és fordítva a tudat – bármikor? – anyaggá alakulhat.* Ezért az a kérdés, hogy a *vannincs valóság/tudat* két dimenziójának együttműködését *ki/mi vezérli*, avagy a belső (nemanyagi) dimenzió hogyan hat a külső (anyagi) dimenzióra és fordítva? A válasz *többféle* lehet: 1. A belső dimenzió maga a tudat (csak ez a tudati valóság). 2. A külső és belső dimenzió közötti átváltást végzi a tudat (mint tudat/energia)? Ebben a megközelítésben a belső dimenzió szintén anyagi/nem anyagi valóság. 3. A belső dimenzió nem egyszerűen a tudat, hanem maga az anyagi/nemanyagi valóság lényege, amely szükségképpen azonos az átváltás képességével és ekkor a külső dimenzió nem más, mint a belső valóság aktuális formája/megnyilvánulása. 4. A külső és a belső dimenzió egyaránt a kvantumpotenciál létezési/nemlétezési formája/megnyilvánulása és ezért a tudat (a tudati valóság) és egyben az isten (az isteni valóság) maga a kvantumpotenciál, amely azonos minden dinamikával, mozgással, átváltozással, fejlődéssel. 5. Más válasz-alternatívák is lehetségesek.

A téridő tudatszerkezete szintén lényeges, hiszen a tudatszintek (1. kvantumuniverzum/isteni valóság/tudat, 2. földi anyagi/nem anyagi valóság/tudat, 3. egyéni agy/tudat) elvben egyaránt elválaszthatók és nem választhatók el. Ez az elválasztás problematika azért kulcsdilemma, mert enélkül mit sem értünk meg a földi civilizációba vetett/küldött egyén szerepéből és feladatából. Az számomra már evidencia, hogy olyan jövő (olyan századok, évezredek) elé nézünk, avagy már régen ebben a téridőben látunk, és nem látunk, amely *rövidesen eljut* arra a pontra, mezőre, dimenzióba, amikor minden jó és rossz megválaszolása, megoldása *tudati* kérdés lesz. Hogy értendő ez? A tudástársadalom létrejötte valószínű, ennek technológiai, gazdasági, sőt társadalmi, valamint (zömében) tudásbeli feltételeinek megteremtése *tervezhető*, sőt a folyamatok várható nehézségei *előre jelezhetőek* és ennek révén is viszonylag *könnyen legyőzhetőek*.

Amíg a tudástársadalom csak tudást és társadalmat változtat, addig a pályája jórészt kiszámítható. A tornyosuló akadály: a *tudat*. A sok millió egyéni tudat és tudattalan, a sokkal kevesebb, de még mindig megszámlálhatatlan globális és lokális tudat és társadalmi tudattalan.

A földi valóságok/tudatok *állapota*, nyitottsága-zártsága és *kapcsolatuk* (vagy kapcsolathányuk) a kvantumuniverzum/pléróma abszolút valóságaival/tudataival. A jövő, sőt a jelen már a tudatba, a tudat korlátozottságába és lefojtottságába *ütközik*. A 21. század számos drámát vagy üdvözülést hozhat, de a reális vagy az optimális forgatókönyvek egyaránt alapvetően *a tudatba és a tudatfejlesztés* problémájába gabalyodnak bele.

A jelzett kérdések és a válaszok akár jók/nem jók, lehet-e a tudatnál *fontosabb kérdés?*

Új hipotézisek az emberről

Egyén, személyiség, ember – eddig általában ezt a három fogalmat használtuk. Az egyén jobbra a pszichológia és a szociológia, a személyiség sokszor a tudat/tudáselmélet és az erkölcs, az ember inkább a filozófia⁶¹ és a vallás fogalma. Az egyén a *múlt és a jelen*, a személyiség a *kivételes jelen és a jövő*, az ember a *korlátlan téridő* szubjektuma. Az egyén a *konkrét létező*, a személyiség a *potenciál*, a tudat *esélye*, az ember *lényeg és idea* egyszerre.

Eszembe sincs arról filozofálni, hogy a földi civilizáció most mozgósítható összes tudása is meglehetősen kevés az ember megismeréséhez és megértéséhez. Nagyon rendjén való és lelkesítő az, hogy az ember számára még sok minden *felfoghatatlan*, például az isten vagy a szubatomi valóság, ám leginkább rejtély és megragadhatatlan maga *az ember*. Önmagában már azért is, mert a tegnapi és mai egyéneknek szinte *semmi köze* nincs a személyiséggé vagy/és a személyes-személytelen emberré váláshoz. Ez a feszültség, sőt ez a fokozhatatlan-feszültség oka minden olyan izzó fájdalomnak, dühnek és reménynek, amely az emberi kultúra ragyogó vagy gyarló alkotásait szülte. A fájdalom gerjesztette szellemi csúcspont az, hogy a mindenkori aktuális egyén értelmezhetetlen, ha a *filozófiai/vallási ember* nemértett.

Az emberről folytatott gondolkodás „csupán” azért izgalmas, mert a filozófiai ember, a potenciális személyiség és minden korszakban néhány tucat (emberré-személyiséggé vált) egyén képes *a valóságról újat gondolni, és a valóságot változtatni*.

Nos, a múlt század legvégén az az „örült ötletem” támadt, hogy nagyon komoly *tudományos eredményt* hozna, ha az emberről szóló eddigi tudásokat összevetnénk, és rendszerbe szerveznénk. Kezdhethetjük a *világvallások* egymás közötti összehasonlításával, majd a világvallások ősi hipotéziseit szembesíthetjük a *modern természettudományok* új tudásaival, miközben az egyesített és egységes természetelmélet még nincsen kész, ráadásul *az élet és társadalomtudományok* egységesített elmélete még fel sem vetődött. A vallások ősi tudása sem könnyebben rendszerezhető, mint az elméleti fizika és az elméleti biológia (ha van egyáltalán ilyen) végtelen számú új hipotézise, miközben a filozófia szintén visszahátrált az utolsónak hitt „szubatomi elemhez”, a *nyelvhez, a szavakhoz*, de a legkisebb lényegrészecskétől előbb-utóbb kénytelen lesz visszafordulni az Egészhez, például *az emberhez*.

A vallás- és tudományközi kutatás és elméletépítés azért elképesztően nehéz, mert az egyén/személyiség/ember önmagában *szintén nem értelmezhető*, csak a valóság/világ – egyszerre alávetett és nem alávetett - részeként, méghozzá *központi, valószínűleg egyetlen reflexív, továbbgondoló szereplőjeként*. Így aztán minden eddigi kérdéskörbe, problémafelvetésbe, elméletzavarba beleütközünk és az ütközések száma és intenzitása olyan képtelenül nagy, hogy ez a fokozhatatlan-feszültség nagyon alkalmas arra, hogy *eleve tartósan elfedje* a főkérdés, az ember-problematika felvetését és konzekvens taglalását.

Egyelőre ott tartunk, hogy a következő *integrált* (saját környezetükből kiszakított), *egységesített fogalmakat* szeretnénk használni: 1. *Az emberköri világról*: a) isteni valóság, avagy pléróma; b) kollektív tudatmező és a társadalmi tudattalan; c) a társadalmi mező, avagy

⁶¹ Furcsa fogalmazásra ragadnám magam: milyen gyönyörű korban élünk, amelyet olyan nagy szellemek jellemeznek, mint Heller Ágnes, Pető Bertalan, Hankiss Elemér, Szász Ilma és mások, akik az egyénről-emberről ragyogó és a korszak által alig méltányolt műveket írtak.

a társadalomvalóság; d) identitás mező, a lokalitáson belüli környező és kéznéllevő világ; e) fizikai világ mező (természeti és épített környezet). Ezekhez a fogalmakhoz nem kell különösebb magyarázatot fűznünk - a korábbi fejezetekben igyekeztem őket definiálni. 2. Nézzük az *emberen belüli* világot: a) személyes fizikai mező; b) életerő mező, energia mező [asztrál test, finom anyagi test, étertest]; c) szellemi mező, személyes és kollektív tudat-tudattalan; d) igazi énmező avagy az isteni én. Ezekről a fogalmakról is bőven volt szó⁶², noha egyáltalán nem evidens, hogy például a pszichológia igazi énmező és a vallások isteni én fogalma átfedi egymást. Mindenesetre ez a *fogalomkészlet és fogalomháló* arra szolgál, hogy a minimális szellemi feltételeket megteremtse az ember tudományok és vallások közötti *folyamatos értelmezéshez*.

Ha nem a filozófiai/vallási emberről beszélünk, hanem a szociológiai és pszichológiai *egyénről*, az új globalizáció és lokalizáció korszakában négy potenciális *stratégiai tendencia* fogalmazható meg: megindulhat az egyén második (kvalitatív) individualizációja, az egyén csökkenő mértékben foglya társadalmi és ideológiai helyzetketrecének, a tudástársadalomban az egyén szinte külső (gazdasági-technológiai-társadalmi) korlátok nélkül juthat információhoz és tudáshoz, végül pedig ötven éven belül eljutunk a tudatfejlesztő kor előszobájába is. Lehet persze minderre azt mondani, hogy ezek a trendek teoretikusan igazak lehetnek, de a konkrét létező egyének (a potenciális tudásegények) belátható időn belül *nem lesznek képesek* élni ezekkel a stratégiai esélyekkel. A felvetésre nem válaszolhatunk igen/nem logikával, ámha a vannincs valóságról letörüljük *előítéleteink-dogmáink* vastag szürke porát, az egyéni és csoportos képességhasználások korszakát a várthoz képest *nagyon is közelinek* láthatjuk.

Minden a portöreléssel és a jövő közelhozáásával indul.

A változás elmélete

Mi is eredményezi tehát a *változást*?

Mi is az alapvető kérdéskomplexum: az ember-eszköz-világ viszony átalakítása? Csakhogy ez megtörtént: létrejött vagy most jön létre az *embereszköz-eszközvilág-világeszköz* bonyolult és interaktív háló. Mi van akkor, ha ez továbbalakul *tudásember-tudáseszköz-tudásvilág* szuper-interaktív gömbrendszeré? És senki sem mondta, hogy a kiszámítható/kiszámíthatatlan folyamat véget ért.

Seregnyi kérdés exponálható: hogyan lesz az eszközeemberről *tudásember*? Mitől válik az eszközvilág *tudáseszközzé*? Egyáltalán lehet-e a világeszközből *tudásvilág*? A viszony mely *pontján* – vagy mely *pontjain* indulhat meg az új világ teremtése? Ez szerves evolúció vagy „szervetlen” tudati „bakugrás”?

A valóságvilág melyik *dimenziójában* vagy/és *szerkezeti szintjén* lehet tehát a változást elérni? A változást az embertől *független* vagy/és az embertől *függő* potenciál bonyolítja? A változás akkor is végbemegy a téridőben, ha az ember nem akarja, mert ez az *önszervező kozmosz* alapvető tulajdonsága? A Q kvantumpotenciál egyetlen tudatos hordozója viszont az ember és így *csak az ember* képes kardinális változásokat végrehajtani?

A változásnak általában *mi* a lényege-szelleme, és milyen *tudás* szükséges hozzá? Az evolúciós/nemevolúciós átalakulás a valóság alapvető dimenzióiban nem, de történeti létmódjaiban viszont lényeges átalakulást hoz-e? Vagy éppen fordítva: az aktuális létmód csak az alapvető dimenzió elmozdulása után lesz más? A változás nem több mint paradox módon a változatlanság *önmozgása*, vagy a változó valóság genetikusan alapjegye a *fejlődés*? Vagy: csak a változatlanság felszínén lehet módosulás, ám a felszíni átalakulások

⁶² Lásd többek között: Szász Ilma: Az Úr ruháját hordja minden (Vízterítő Kiadó, Fót, 2001)

visszahatnak a valóság belső dimenziójára? A változáselmélet egyben fejlődéselmélet is, vagy tényleges fejlődésről soha nem beszélhetünk?

Ha a valóság kétpólusú nincsvan állapot/mozgás, akkor elvileg a változás önmagától van vagy/és kikényszeríthető a változás – a két póluson vagy a két pólus kölcsönhatásában?

Ha a valóság egyik alaptörvényét úgy neveztük meg, hogy a két dimenzió együttműködését a *Q kvantumpotenciál* határozza meg és ez a kvantumpotenciál mindig a belső tér/rend hatását jelenti a külső térre/rendre, akkor persze tényleg az a kérdés, hogy a valóság fejlődése nem kettő, hanem a három, vagy még több dimenzióban történhet meg. *Alternatívák:* 1. A „változások” külső póluson futnak, anélkül, hogy a valóság lényegszelleme átalakulna, ám ezek leírhatók a klasszikus fizika vagy biológia törvényeivel. 2. A külső változásokkal járó átalakulások visszahatnak a belső térre, és egyben beteljesítik a *Q kvantumpotenciál* „akarátát” is. 3. A belső mozgások/változások határozzák meg a külső-belső rendet, és ezek kizárják vagy/és kifejezik a valóság dinamikus fejlődését. 4. A belső változások a döntőek, s így eleve lehetségesek a váratlan, nem akart – bizonytalan - kvantumugrások, amelyek természetüknél fogva alapvető fejlődést/nem fejlődést hoznak.

Mindennek alapján *hogyan értelmezzük* a tudástársadalmat, amelyről – reméljük - bebizonyítottuk, hogy paradigmaváltást jelentenek? Avagy a tudástársadalom paradigma hogyan segíti/nemsegíti a valóság következő *létmódváltását*? A tudástársadalom paradigma és létmód a külső tér/rend felszínes jelensége vagy radikálisan visszahat a valóság lényegszellemére? A kérdés úgy is feltehető, hogy a tudástársadalom a *Q kvantumpotenciál* még fejletlen vagy már fejlett új típusú kifejeződése?

Nem tudjuk, de annak nincs jele, hogy a *változtatlanság* lenne a meghatározó. Ezzel a vita lényege el is dőlhet. A *tudásember-tudáseszköz-tudásvilág* superinteraktív tudásviszony megszületése már csak idő (téridő) kérdése.

Reflexiók az új tárgyról – napi ajánlatok helyett

Mi történhet a jelenben, azaz *holnap*?

A politikai mezőben 19-20. század az embereknek a választói jogot adta meg, a 21. század feladata a *választói tudás szétoztása* és a tényleges *választói részvétel megteremtése*. A demokrácia-szisztémák megvalósulásai azonban pontosan mutatják, hogy a jogi szabadság deklarálása milyen csekély mértékben járt együtt a valóságos *társadalmi szabadság* megteremtésével. Az eddigi jogi-politikai gesztus csak tömegtársadalmat eredményezett, amelyben a gazdasági mező viszont később sokaknak lehetővé tette a korlátozott *munkavállalási, jövedelemszerzési és fogyasztási szabadságot*.

A fejlett világban a tömegemancipáció valahol ott ért véget, hogy tömegesen (de messze nem mindenkinek) esélyt teremtett a *tömegpolgárságra*, amely csak *kvantitatív „emelkedést”* hozott és a tömegkultúra fogyasztását garantálta. Ám a kvantitatív növekedés kivívásába is nemzedékek pusztultak bele, érdemes tehát ezt az eredményt nagybecsüléssel szemlélni.

A 20. század a kvantitatív század – lehet-e a 21. század a *kvalitatív század*? Előre meglehetősen élességgel sejthető/látható: ma csak a tudás *menyiségi szétoztására* van esély, mert a tudás kvalitatív megértésének és hasznosításának mérhetetlenül gátja (és gátja lesz) *az egyéni és társadalmi tudat* állapota, jelenlegi kvalitása. Lehet, hogy a század első fele abba merül majd ki, hogy a tudás mennyiségi szétoztásának feltételeit hozza létre és a feltételek gyarapítása mellett odáig jut el, hogy az alaptudás megszerzése érdekében a tömegeket a nyolc általános iskola szintjéről felemeli a (a meglehetősen szerény) *főiskolai színvonalra*.

Elég világosan lehet előre nézni, sajnos.

Az emberiség eddigi – a mai hipotéziseink szerint – tizenhárom-tizenötezer intelligens évében a tudás birtokosa mindig az adott kor, az adott *társadalom szerény kisebbsége* volt.

Még egyetlen korszak sem kísérelte meg a tudás birtokosainak *jelentős kibővítését*, és senki nem tudja igazán, hogy a kibővítés valóságos határa hol húzódik. Mindig magasabb szinten, de lényegileg ugyanott vagyunk, mint az időszámítás előtti évezredekben: a társadalom *nagyobb részének magasabb tudást* (és evvel emberibb életet) szeretnénk nyújtani. Mindig kellett a tudó, a beavatott, a sámán, a pap, vagy később a filozófus és a pszichológus. Csak a szereplők és a szerep neve változott?

A *régi dilemmák* újra felmerülnek: alkalmas-e minden ember a magastudás felfogására és a vele való élésre, maga a magas(abb)tudás alkalmas-e az élet tényleges javítására, a magasabb tudással is nemesített társadalom alkalmas-e a tudás és az életesélyek emelésére?

A választ azért sem tudjuk, mert még „csak” ott tartunk, hogy az embert, a tudatot, a társadalmat, a tudást, a jövőt (stb.) *sokkal mélyebben értenünk kellene*.

A 20. századi feladat megoldása mérhetetlenül *egyszerűbbnek* látszik, mint ami a következő száz évben vár ránk. A lecke már nem(csak) nemzeti, hanem egyrészt *lokális*, másrészt *globális*. A felmerült kérdésekre nem lehet csak nemzeti keretben válaszolni, az elének lökődő problémákra nem lehet csak nemzeti társadalomban megoldást találni. Az alapkérdések megválaszolásai *összemberi, tudományközi, tudományos és vallási* szellemi erőfeszítéseket követelnek, miközben a globalizált és továbbglobalizálódó világ minden lokális világában (is) tényleges minőségi javulásokat kellene elérni.

Miközben a fejlett világban egyelőre garantált munkavégzési, jövedelemszerzési és fogyasztási színvonal megőrzése és kiterjesztése a második-harmadik-negyedik világra *meglehetősen irreálisnak* tűnik. Globálisan az euroatlanti világnál alacsonyabb életnívón lehet-e *tudástársadalmat* létre hozni?

Ez a tanulmány eredetileg csak azt akarta rendszerbe szedni⁶³ és megfogalmazni, hogy mi lehet a *magyar* (tehát a nemzeti és/vagy a nemzetállami) *információs társadalmi* stratégia. A régi és új kérdésfelvetések végiggondolása azonban evidensé tette, hogy a gondolkodásban az egymást követő fejezetekben felvetett kérdéscsoportokig kellett eljutnunk. A központi probléma alapvetően nem magyar, nem európai, vagy nem ázsiai, amiből viszont nem következik, hogy a válasz *egyáltalán nem magyar, egyáltalán nem európai vagy egyáltalán nem dél-amerikai*.

A magunk itthoni feladata is *kijelölhető*, de csak a globális metalecke megoldásának *keretében*.

Nincs pardon: az információs társadalom *hozzáférési és hozzájutási* feltételeit a lehető leggyorsabban teremtsük meg. Nincs miért tagadni: ezt a hazai hangadó csoportok többsége felismerte és ezt a technológiai feladatot el is végezzük majd. A többi egyelőre szelíd homályban van. Pontosabban azt sem sokan vitatják, hogy a jövőépítésben mindenekfelett *a tartalom* (értsd: a tudás) a fontos, talán a többség azt sem tagadja, hogy a nemzeti kultúrát az újra-elérhetőség és újra-befogadás miatt digitalizálnunk kell. De *meddig* jutunk evvel?

Van egy jó hírünk: a globális világban ugyanezt a csúcsteckét előbb-utóbb *minden állam* megoldja. A feltételteremtésben jól válaszoló Magyarország evvel csak *időleges előnyhöz* juthat, ha egyáltalán még jut.

Megismételjük az előttünk álló *három dilemmát*, mert ezek jelentik az új aktuális kérdésfelvetést, az új versenypálya szabályait: alkalmas-e minden ember a magastudás felfogására és a vele való élésre, maga a magas(abb)tudás alkalmas-e az élet tényleges javítására, a magasabb tudással is nemesített társadalom alkalmas-e a tudás és az életesélyek emelésére? Avagy: a magas(abb) tudást *hogyan jutassuk el* a társadalmak többségéhez, a magastudás *hogyan javítsa meg* a földi civilizáció életesélyeit, a tudásalapú gazdaságot és a tudásalapú társadalmat *hogyan ötvözzük*, a tudással feljavított társadalom *hogyan ösztönözze* a

⁶³ A rendszerszemlélet szükségességéről lásd: László Ervin: A rendszerelmélet távlatai (Magyar Könyvklub, 2001)

tudás alkalmazását, a régi-új tudásokat *hogyan fogadhatják be* az egyéni és kollektív (globális, nemzeti, lokális) tudatok?

Az új stratégiáknak ezekre a dilemmákra, csúcskérdésekre kell válaszolni.

A tudástársadalom fogalom tehát hidegrázósan pontos: *tudás és társadalomfejlesztés* külön-külön és egyszerre is.

Amelyik tudós, tudáscsoport, amelyik lokalitás, nemzetállam, amelyik kontinens (stb.) ezekre a kérdésekre legalább elméleti és gyakorlati részválaszokat ad, részcselekvéseket kezd, *azé a jövő*. És a többiek?

Milyen *új kezdő lépések* lehetnek Magyarországon? Nanotechnológiai állami kutató- és fejlesztőintézet Budaörsön, a tudományparkban. Társadalomgazdasági vállalkozások és bankok, valamint az internetes televíziózás központi programjaként tudáscsatornák létesítése. Egyetemek feletti diszciplináris Csúcsegyetem alapítása vagy/és globális tudatkutató és fejlesztő központ létrehozása. Európai tudástársadalom intézet, amit részben már meg is szerveztünk. A Magyar Tudományos (és Művészeti) Akadémia mellett legyen Teológia Akadémia, vagy inkább a három ötvözése egy új típusú Tudásakadémiában. A lokális társadalmat fejlesztő integrált központ elindítása valamelyik régióközpontban. Koncentrált tudás és társadalomfejlesztő régiókísérlet, vagy legalább pilot projektként elektronikus régiótanács működtetése az e-demokrácia jegyében.

Most megint óránként születnek *új javaslatok*. Szellemi forgószél/szélforgás előttünk és utánunk. Új elmélet és új gyakorlat *a láthatáron belül*.

És egyébként komolyan vehetjük a régi szlogent: *Isten legyen velünk*.

Varga Csaba
Stratégia kutató Intézet elnöke
www.vargacsaba.hu
vargacsaba@vargacsaba.hu